

Μνήμων

Τόμ. 33 (2014)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΦΩΤΙΝΗ ΧΑΙΡΕΤΗ, Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στο Ιερόδικείο του Χάν-δακκ. Ειδήσεις για τον ναχιγιέ Μαλεβιζίου (1669-1689) ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ, Οι περιπέτειες του Κωνσταντή Καλαμάτα και άλλων ελλήνων κουρσάρων του Αιγαίου στην υπηρεσία της Βρετανίας (1756-1763) ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Ένας Έλληνας στο Παρίσι επιδοκιμάζει τη 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη ΞΕΝΙΑ ΜΑΡΙΝΟΥ, Αυτός που δεν ήταν εκεί. Σημειώσεις για τον Louis Auguste Blanqui στο Παρίσι του 1870-1871 ΚΩΣΤΑΣ ΡΑΪΤΗΣ, Έμποροι στην Αυστρία του «μακρού» 19ου αιώνα ΛΑΒΕΝΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, *Πού να βρισκείται κρημμένα – το κοινό*; Ανγκυρώσεις στην εικαστική του Μεσοπολέμου. *Τυμφορστό, Η μικρούλα*, 1923 ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ν. ΤΕΝΕΚΕΤΖΗΣ, *Τέχνη και πολιτική στον Ψυχρό Πόλεμο*. Ο διεθνής διαγωνισμός γλυπτικής για το *Μνημείο του Αγνώστου Πολιτικού Κρατούμένου* ΔΕΘΝΙΔΑΣ ΚΑΛΑΜΒΡΕΤΑΚΗΣ, Το ελληνικό δικτατορικό καθεστώς στη συγκυρία του μεσανατολικού πολέμου του 1973

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΟ ΑΡΘΡΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΑΘΗΣ, *Ανακνώνοντας τη ματιά μας για το Εικοσιένα με αφορμή τον Μακρογύμνη του Νίκου Θεοτοκά*

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Αλέξανδρος Ναυπλιώτης, *Βίος Πάτσιου*, Τάκης Καριαλής, *Τσαρς Μαντούβαλος*, Ειρήνη Ριζάκη, Αλεξάνδρα Σφοδίνη, Ολγα Κατσαρδής-Hering, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Μάρια Βελιώτη-Γεωργιοπούλου, Βασίλης Κρεμμυδάς

33

ΑΘΗΝΑ 2013-2014

ΕΝΑΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΣΤΟ ΠΑΡΙΣΙ ΕΠΙΔΟΚΙΜΑΖΕΙ ΤΗ 18Η ΜΠΡΥΜΑΙΡ ΤΟΥ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ ΒΟΝΑΠΑΡΤΗ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.856](https://doi.org/10.12681/mnimon.856)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΟΥΚΟΣ Χ. (2014). ΕΝΑΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΣΤΟ ΠΑΡΙΣΙ ΕΠΙΔΟΚΙΜΑΖΕΙ ΤΗ 18Η ΜΠΡΥΜΑΙΡ ΤΟΥ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ ΒΟΝΑΠΑΡΤΗ. *Μνήμων*, 33, 77–102. <https://doi.org/10.12681/mnimon.856>

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

ΕΝΑΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΣΤΟ ΠΑΡΙΣΙ
ΕΠΙΔΟΚΙΜΑΖΕΙ ΤΗ 18Η ΜΠΡΥΜΑΙΡ
ΤΟΥ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ ΒΟΝΑΠΑΡΤΗ*

Στις 2 Δεκεμβρίου 1851, ο Κάρολος Λουδοβίκος Ναπολέον Βοναπάρτης, πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας, με ένα στρατιωτικό πραξικόπημα συγκέντρωσε όλη την εξουσία στα χέρια του. Πρόκειται για τη δική του 18η Μπρυμαίρ, με την οποία, αυτός ο μικρός Ναπολέοντας, θέλησε να μιμηθεί τον θείο του, τον Μεγάλο Ναπολέοντα, σε μια γελοιογραφική επανάληψη της ιστορίας, όπου, όπως τόσο εύστοχα το έθεσε ο Μαρξ στο ομώνυμο έργο του, τα μεγάλα κοσμοϊστορικά γεγονότα και πρόσωπα παρουσιάζονται τρόπον τινά δύο φορές, τη μια φορά σαν τραγωδία και την άλλη σαν φάρσα.

Ας δούμε όμως πώς φτάσαμε στο πραξικόπημα. Στην επανάσταση του Φεβρουαρίου 1848 στο Παρίσι, που ανέτρεψε το καθεστώς της Ιουλιανής μοναρχίας του Λουδοβίκου Φιλίππου, πολέμησαν δίπλα-δίπλα στα οδοφράγματα όλοι οι δυσαρεστημένοι από μια πολιτική που εξέφραζε κυρίως τα συμφέροντα της γαλλικής μεγαλοαστικής τάξης. Ας σημειωθεί ότι δικαίωμα ψήφου είχαν μόνο περίπου 250.000 χιλιάδες πλούσιοι Γάλλοι και στο αίτημα για διεύρυνση του δικαιώματος αυτού ο πρωθυπουργός Γκιζώ καλούσε τους ενδιαφερομένους να πλουτίσουν, αν ήθελαν να ενταχθούν στην κατηγορία των εκλογέων. Επί πλέον, το καθεστώς αδιαφορούσε για τα προβλήματα των κατώτερων τάξεων που ιδιαίτερα λόγω της οικονομικής κρίσης του 1846-1847 είχαν περιέλθει σε αδιέξοδο: η χαμηλή παραγωγή στον αγροτικό τομέα είχε εκτινάξει την τιμή του ψωμιού και γενικά το κόστος ζωής, και είχε επηρεάσει και τη λοιπή οικονομία, με αποτέλεσμα πτωχεύσεις και εκτεταμένη ανεργία. Η γαλλική Βουλή αγνόησε την προειδοποίηση, στις αρχές του 1848, του Αλεξίς ντε Τοκβίλ, όταν φώναζε ότι «κοιμόμαστε πάνω σ' ένα ηφαίστειο... Μα δεν βλέπετε λοιπόν ότι η γη τρέμει πάλι; Πνέει άνεμος επανάστασης, η καταιγίδα είναι στον ορίζοντα».¹

* Ανακοίνωση στα Σεμινάρια της Ερμούπολης, Ιούλιος 2012.

1. Στην ως άνω παράγραφο και στις αμέσως επόμενες η περιγραφή των όσων

Η εξέγερση κράτησε 4 μέρες. Η κινητοποίηση σταθεροποιήθηκε, όταν τα συντάγματα της εθνοφρουράς, που την αποτελούσαν αστοί, ενώθηκε με την αντιπολίτευση. Η αποφασιστική όμως τροπή εξασφαλίστηκε με την άμεση εμπλοκή των κατοίκων των εργατικών συνοικιών, που έστησαν οδοφράγματα, συγκρούστηκαν με τις κυβερνητικές δυνάμεις, προσφέροντας τα περισσότερα θύματα, και που γενικά με την παρουσία τους επέτρεψαν στους επαναστάτες να ελέγξουν την πόλη. Κάτω από την πίεση του επαναστατημένου πλήθους ανακηρύχθηκε από τον Λαμαρτίνο η Δημοκρατία. Ο επαναστατημένος λαός επίσης επέβαλε στην προσωρινή Κυβέρνηση και τρία μέλη που εξέφραζαν τις ριζοσπαστικές τάσεις (μεταξύ αυτών και ο Louis Blanc). Ήταν φανερό ότι το πλήθος αυτό δεν θα μπορούσε να ικανοποιηθεί μόνο με την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας, αλλά ήθελε συγκεκριμένα μέτρα για τη βελτίωση της κοινωνικής του θέσης, όπως το δικαίωμα στην εργασία, που αναγκάστηκε η προσωρινή Κυβέρνηση να το υποσχεθεί.

Στο Παρίσι είχε συγκεντρωθεί μεγάλος αριθμός άνεργων εργατών που αποτελούσαν μια διαθέσιμη δύναμη για δυναμικές διεκδικήσεις. Με την εγκαθίδρυση των «εθνικών εργαστηρίων» επιχειρήθηκε να εκτονωθεί αυτή η κοινωνική ένταση, αλλά το μέτρο, όπως τελικά εφαρμόστηκε, πήρε τη μορφή φιλανθρωπίας και έφερε τα αντίθετα αποτελέσματα. Μέχρι τον Ιούνιο είχαν εγγραφεί στα εργαστήρια 120.000 άνεργοι. Ήταν αδύνατο να καλυφθούν οι εργασιακές ανάγκες τους και οι ίδιοι να ελεγχθούν.

Το κλίμα επιβαρύνθηκε μετά τις εκλογές της 23ης Απριλίου 1848 για ορισμό Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης. Η επανάσταση είχε επιβάλει την καθολική ψηφοφορία και το εκλεκτορικό σώμα αυξήθηκε ξαφνικά από 250.000 σε 9.000.000. Το αποτέλεσμα έδειξε ότι η χώρα, πλην του Παρισιού, παρέμενε συντηρητική. Από τα 900 μέλη του σώματος 100 μόνο ανήκαν στους ριζοσπάστες, 300 στους μοναρχικούς, 500 στους μετριοπαθείς δημοκράτες. Η ανακοίνωση της διάλυσης των εθνικών εργαστηρίων στις 22 Ιουνίου έδωσε την αφορμή για να αντιδράσουν οι άνερ-

---

συνέβησαν στη Γαλλία πριν από το πραξικόπημα της 2ας Δεκεμβρίου 1851 βασίστηκε κυρίως στα ακόλουθα βοηθήματα: Charles Breunig, *The Age of Revolution and Reaction, 1789-1850*, Νέα Υόρκη-Λονδίνο 1977· E. J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Επανάστασεων 1789-1848*, μτφρ. Μαριέτα Οικονομοπούλου, β' έκδοση αναθεωρημένη, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1992· του ίδιου, *Η Εποχή του Κεφαλαίου, 1848-1875*, μτφρ. Δημοσθένης Κούρτοβικ, β' έκδοση, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1996· Maurice Agulhon, *1848. Η Επανάσταση στη Γαλλία ή η μαθητεία στη Δημοκρατία (1848-1852)*, μτφρ. Ιουλίτσα Πεντάζου, Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 2006· Pierre Milza, *Napoléon III*, Παρίσι, εκδόσεις Perrin 2006.

γοι και δυσαρεστημένοι εργάτες. Η εξέγερσή τους θα βρει τώρα την ισχυρή αντίσταση των μεσαίων στρωμάτων που είχαν τρομάξει από τις δυναμικές εργατικές διεκδικήσεις και την προοπτική μιας κοινωνίας με άλλη αναδιανομή του πλούτου. Η άγρια καταστολή της εξέγερσης από τον στρατηγό Louis Cavaignac, πρώην διοικητή της Αλγερίας, έδειξε το μέγεθος αυτού του τρόμου και συγχρόνως την αποφασιστικότητα να χαραχθούν αυστηρές ταξικές γραμμές μεταξύ των κατώτερων και μεσαίων στρωμάτων. Οι νεκροί και τραυματίες έφτασαν τις 10.000, ενώ 11.000 περίπου εξορίστηκαν στην Αλγερία.

Οι νικητές μετριοπαθείς φιλελεύθεροι έγιναν συντηρητικοί μπροστά στον «κόκκινο» φόβο: περιόρισαν την ελευθερία του Τύπου και τη δράση των πολιτικών συλλόγων, κήρυξαν παράνομες τις μυστικές εταιρείες. Η αναφορά στα όσα διακυβεύτηκαν τον Ιούνιο, θα χρησιμοποιείται συνεχώς ως υπενθύμιση για να συσπειρώνει τους φίλους της τάξης και να σπιλώνει με την κατηγορία ότι ήταν σοσιαλιστές ή αναρχικοί όσους τολμούσαν να ζητήσουν μεταρρυθμίσεις. Η νίκη των οπαδών της τάξης έδωσε το σύνθημα και στις άλλες συντηρητικές δυνάμεις της Ευρώπης να περάσουν στην αντεπίθεση και να ακυρώσουν τις φιλελεύθερες υποχωρήσεις που είχαν αναγκαστεί να κάνουν, όταν αμέσως μετά τα γεγονότα του Φεβρουαρίου στη Γαλλία η επανάσταση είχε διαδοθεί σε πολλές άλλες χώρες της ηπείρου: ήταν η «άνοιξη των λαών», που όμως αποδείχθηκε βραχύβια.

Η ταξική αυτή σύγκρουση επηρέασε καθοριστικά τις μετέπειτα εξελίξεις. Στις προεδρικές εκλογές της 10ης Δεκεμβρίου 1848, που έγιναν με βάση το νέο σύνταγμα –ψηφίστηκε τον Νοέμβριο 1848–, ο Λουδοβίκος Ναπολέων Βοναπάρτης, δευτερεύον έως τότε πολιτικό πρόσωπο, θα εκλεγεί με 5.500.000 ψήφους έναντι 1.500.000 του πλησιέστερου αντιπάλου του Cavaignac (άλλοι υποψήφιοι: ο Ledru-Rollin και ο Λαμαρτίνος, που πήρε μόνο 17.000 ψήφους). Ο εκλεγείς πρόεδρος της Δημοκρατίας κατόρθωσε να πείσει ότι μπορούσε να είναι αυτός ο εγγυητής της τάξης στη σπαρασσόμενη από αντιθέσεις χώρα, ότι αυτός μπορούσε να προστατέψει τους αγρότες από τους φόρους, τους μικροαστούς από τους μεγαλοαστούς, τους εργάτες από τους πλούσιους και τον Cavaignac, τον υποψήφιο των μετριοπαθών δημοκρατικών, που δεν ψηφίστηκε στις πόλεις λόγω της εμπλοκής του στην καταστολή του κινήματος του Ιουνίου 1848. Κυρίως όμως την επιτυχία του ο Βοναπάρτης την όφειλε στο μα-

---

2. Με τις αποχρώσεις του κόκκινου θα προσδιορίζονται πλέον όσοι επιθυμούσαν κοινωνικές αλλαγές, π.χ. κόμμα των κόκκινων.

γικό όνομα του Ναπολέοντα, το οποίο θύμιζε το μεγαλείο της Γαλλίας, που τόσο είχε ξεθωριάσει στα χέρια των μετά από αυτόν κυβερνητών.

Ο Λουδοβίκος Ναπολέων Βοναπάρτης είχε υποτιμηθεί από τους αντιπάλους του. Έχοντας τώρα την εκτελεστική εξουσία όχι μόνο αυτονομήθηκε από αυτούς που νόμιζαν, όπως ο Α. Thiers, ότι θα τον κατευθύνουν,³ αλλά εφάρμοσε πρώτος ένα νέο είδος πολιτικής, σύμφωνα με το οποίο ο λαός, κατάλληλα χειραγωγούμενος, γίνεται με την ψήφο του και τη γενικότερη υποστήριξή του το έρεισμα του καθεστώτος. Πολιτεύτηκε επιδέξια στο όνομα του λαού και σταδιακά εξασφάλισε τη μαζική του συγκατάθεση. Η επιτυχία του στόχου αυτού προϋπέθετε μια σειρά μέτρων που οι αντίπαλοί του στο νομοθετικό σώμα δεν ήταν τις περισσότερες φορές διατεθειμένοι να του παράσχουν. Στο σώμα αυτό διακρίνονταν οι ακόλουθες πολιτικές παρατάξεις: οι βοναπαρτιστές, οι μοναρχικοί, που όμως ήταν διαιρεμένοι στους ορλεανιστές και τους νομιμόφρονες (légitimistes –οπαδούς της δυναστείας των Βουρβόνων), οι μετριοπαθείς δημοκρατικοί και οι ριζοσπαστικοί δημοκράτες, που κατά την παράδοση της μεγάλης επανάστασης ονομάζονταν ορεινοί. Από τις διάφορες ισορροπίες που διαμορφώνονταν στη Βουλή, εξαρτιόταν η τύχη των προτάσεων του προέδρου, οι οποίες μέσω των διορισμένων από αυτόν υπουργών έφθαναν για έγκριση.

Ένα συνεχές παιχνίδι παιζόταν ανάμεσα στη νομοθετική και στην εκτελεστική εξουσία για το ποιος θα έχει τον τελευταίο λόγο σε κρίσιμες για τη Γαλλία αποφάσεις. Ο πρόεδρος επιδίωκε να ελέγξει τον στρατό, την αστυνομία και την εθνοφυλακή, δηλαδή τους μηχανισμούς βίας. Προσπαθούσε, παράλληλα, να διορίσει αφοσιωμένα όργανα στις επαρχίες, που θα τον πρόβαλλαν ως τον μόνο εγγυητή των συμφερόντων των αγροτών, που αποτελούσαν την πλειονότητα των Γάλλων, από τους κινδύνους μιας επικράτησης των πάσης φύσεως ριζοσπαστών των πόλεων, και ιδιαίτερα του Παρισιού, και από την παρουσιαζόμενη ως τυχοδιωκτική πολιτική των αντιπάλων του πολιτικών. Απέναντι στους εργαζομένους των αστικών κέντρων ο ίδιος προέβαλλε την εικόνα του προστάτη που θα έλεγχε τις τιμές των βασικών αγαθών και με φιλανθρωπικά έργα θα ανακούφιζε τον πόνο τους. Οι καπιταλιστές προσέβλεπαν σ' αυτόν για την εξασφάλιση της τάξης, ώστε να ανεβαίνουν οι τιμές στο Χρηματιστήριο και να εκτελούνται

3. Pierre Milza, *ό.π.*, σ. 184: «Η φυσιογνωμία του, η εμφανής έλλειψη δυναμισμού του, οι διστακτικές παρεμβάσεις του στην Εθνοσυνέλευση, ό,τι ο Rémusat συνόψισε λέγοντας “αυτό που κυριαρχεί σ' αυτόν είναι το ασήμαντο”, συντελούσε στο να φαντάζεται κανείς, στην παράταξη της δεξιάς, ότι μπορούσε να τον χειραγωγήσει εύκολα [...]. Είναι, έλεγε ο Thiers, “ένας ηλίθιος που θα τον καθοδηγήσουμε”».

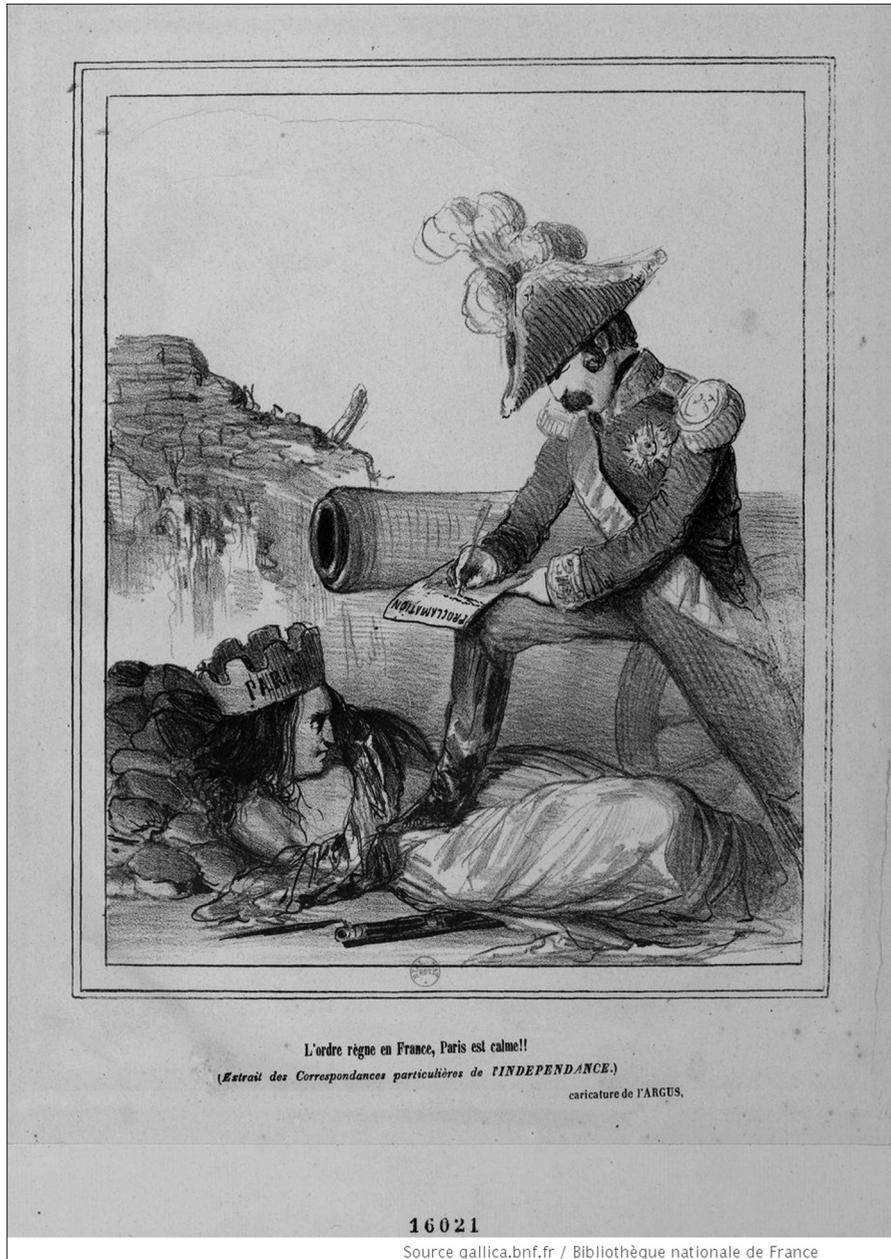
ανεμπόδιστα μεγάλα κερδοφόρα έργα, όπως η ραγδαία τότε επέκταση του σιδηροδρομικού δικτύου. Η εκκλησία διεκδικούσε μεγάλο μέρος του ελέγχου της εκπαίδευσης και ήταν σίγουρη ότι ο πρόεδρος θα πολεμούσε τις αντιχριστιανικές ιδέες των σοσιαλιστών και των αναρχικών.

Ας προστεθούν σ' αυτά και ότι ο προσκείμενος στον πρόεδρο Τύπος και τα πάσης φύσεως φερέφωνα του καθεστώτος δεν έπαυαν να επισείουν τον κίνδυνο μιας επανάληψης των γεγονότων του Ιουνίου, αν εξασθενούσε η εκτελεστική εξουσία, ενώ η αστυνομία φρόντιζε να μεγαλοποιεί την πραγματική ανατρεπτική δύναμη των ατόμων και ομάδων που συνελάμβανε για συμμετοχή σε μυστικές εταιρείες.

Η προσοχή τώρα των δυνάμεων καταστολής ήταν στραμμένη στο επαναστατικό κέντρο που βρισκόταν στο Λονδίνο, από το οποίο πιστευόταν ότι έπαιρναν γραμμή οι αντικαθεστωτικές δυνάμεις στο Παρίσι και την υπόλοιπη Γαλλία. Οι υποψίες αυτές δεν ήταν αβάσιμες: τις κρίσιμες ημέρες της επανάστασης του Φεβρουαρίου 1848 είχε δημοσιευτεί στο Λονδίνο το μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος και μέλη του ήταν ενεργά υποκείμενα των εξελίξεων στο Παρίσι.

Όμως, παρά τις επιτυχίες του Λουδοβίκου Βοναπάρτη να εδραιώσει την εξουσία του, υπήρχε ένα εμπόδιο που φαινόταν ανυπέρβλητο: σύμφωνα με το σύνταγμα, δεν μπορούσε να είναι πάλι υποψήφιος για την προεδρία της Δημοκρατίας στις επόμενες εκλογές, που θα γίνονταν τον Μάιο του 1852. Μόνον η Εθνοσυνέλευση μπορούσε να επιτρέψει την αναθεώρηση του συντάγματος, αλλά χρειάζονταν τα $\frac{3}{4}$ των ψήφων. Για να εξασφαλιστεί αυτή η πλειοψηφία, υποκινήθηκαν από τους βοναπαρτιστές και τα όργανα της διοίκησης «αυθόρμητες» αναφορές των πολιτών, που ζητούσαν αυτή την αναθεώρηση. Οι αναφορές ανήλθαν σύντομα σε πολλές εκατοντάδες χιλιάδες και η Εθνοσυνέλευση πιεζόταν να μην αποφασίσει ενάντια στη θέληση του λαού. Στις σχεδιασμένες μετακινήσεις του ο πρόεδρος γινόταν δεκτός από τον λαό και τα στρατιωτικά σώματα με το ίδιο σύνθημα για αναθεώρηση. Στην πρώτη όμως κρίσιμη ψηφοφορία της 19ης Ιουλίου 1851, υπέρ της αναθεώρησης ψήφισαν 446 και κατά 278.⁴ Επειδή στο σύνολο των 724 τα $\frac{3}{4}$ ήταν 543 ψήφοι, η πρόταση

4. «Οι φίλοι του Thiers, πλειοψηφία της δεξιάς στην Εθνοσυνέλευση, μοιράζονταν ανάμεσα σ' αυτούς που απεχθάνονταν να προσφέρουν στον γυμνό πρίγκιπα το μέσο για να αποκαταστήσει την Αυτοκρατορία και σ' αυτούς που, μπροστά στον κίνδυνο μιας επαναστατικής εξέγερσης, εκτιμούσαν ότι η διατήρηση του Λουδοβίκου Ναπολέοντα στην εξουσία συνιστούσε το μικρότερο κακό. Ο Thiers παρέμενε οπαδός μιας άμεσης σύγκρουσης με τον Πρόεδρο και υποστήριζε την υποψηφιότητα του πρίγκιπα de Joinville» (P. Milza, *ό.π.*, σ. 235).

Εικ. 1: Η τάξη βασιλεύει στη Γαλλία, το Παρίσι είναι ήρεμο.
 (Γελοιογραφία του Argus – Bibliothèque nationale de France)

απορρίφθηκε. Λίγο μετά η Εθνοσυνέλευση διέκοψε τις εργασίες της. Όταν αυτές άρχισαν πάλι τον Νοέμβριο του 1851, παρά τις πιέσεις που είχαν γίνει στο μεταξύ —οι αιτήσεις υπέρ της αναθεώρησης είχαν φτάσει το 1,5 εκατομμύριο, ενώ οι οικονομικοί κύκλοι τόνιζαν συνεχώς ότι η συνεχιζόμενη διαμάχη προέδρου-Εθνοσυνέλευσης στερούσε τη χώρα από την αναγκαία ηρεμία για την απρόσκοπτη ανάπτυξη της οικονομίας—, η εξασφάλιση της αναγκαίας πλειοψηφίας των $\frac{3}{4}$ δεν φαινόταν πάλι εφικτή. Η Εθνοσυνέλευση, μάλιστα, επιχείρησε με μια σειρά αποφάσεων να αφαιρέσει από τον πρόεδρο βασικές εξουσίες και συνεπικουρούμενη από το Συμβούλιο της Επικρατείας διεκδίκησε το δικαίωμα να μπορεί να τον παραπέμψει για κατάχρηση εξουσίας. Το γάντι είχε ριχθεί. Ο πρόεδρος απάντησε με το πραξικόπημα της 2ας Δεκεμβρίου. Στρατός, αστυνομία και εθνοφυλακή υπάκουσαν στις εντολές των επικεφαλής συνεργατών του, συνέλαβαν τους αντιπάλους βουλευτές και στρατιωτικούς, έπνιξαν στο αίμα κάποιες δυναμικές αντιστάσεις, έκλεισαν τις εφημερίδες. Παράλληλα, με διατάγματά του διέλυσε την Εθνοσυνέλευση και το Συμβούλιο της Επικρατείας, κήρυξε τον στρατιωτικό νόμο, επανέφερε την καθολική ψηφοφορία και κάλεσε τον λαό να αποφασίσει με δημοψήφισμα ένα νέο πολίτευμα: εκλογή προέδρου για 10 έτη, δημιουργία δύο αντί ενός νομοθετικών σωμάτων, της Βουλής των αντιπροσώπων και της Βουλής των αρίστων, δηλαδή μιας Γερουσίας. Στο δημοψήφισμα για την αναθεώρηση του συντάγματος ψήφισαν υπέρ 7,8 εκατομμύρια, κατά 240.000 και 2.000.000 ήταν οι αποχές.

Παρουσίασα, όπως μπορούσα συνοπτικά, τις δραματικές εξελίξεις στη Γαλλία μεταξύ της επανάστασης του Φεβρουαρίου 1848 και του πραξικοπήματος της 2 Δεκεμβρίου 1851. Ας έλθουμε τώρα στον Έλληνα που έζησε από κοντά την προετοιμασία και εκτέλεση του πραξικοπήματος, για να δούμε πώς το έκρινε. Πρόκειται για τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, έκτακτο απεσταλμένο και πληρεξούσιο υπουργό της Ελλάδας στη Γαλλία. Διορίστηκε τον Σεπτέμβριο του 1850 σε αντικατάσταση του Σπυρίδωνα Τρικούπη που μετακινήθηκε στο Λονδίνο. Από τον Νοέμβριο του 1850 ο Μαυροκορδάτος βρίσκεται στο Παρίσι και ενημερώνει τακτικά τον υπουργό Εξωτερικών στην Αθήνα για τα όσα παρατηρεί και πληροφορείται.

Είναι φανερό από την αρχή ότι έχει φοβηθεί κι αυτός από το ενδεχόμενο να επικρατήσουν οι αρχές του σοσιαλισμού, αρχές που πολλές φορές τις αποκαλεί αναρχικές και τους υποστηρικτές τους δημαγωγούς, οχλαγωγούς και ταραχοποιούς. Θεωρεί ως επαναστατική ανοησία την

αρχή του δικαιώματος στην εργασία και ότι καλώς αποκρούστηκε, γιατί θα οδηγούσε σε τεμπελιά. Αντίθετα, επιδοκιμάζει τις φιλανθρωπικές πρωτοβουλίες που ενθαρρύνει ο πρόεδρος και οι συνεργάτες του για την ανακούφιση των ανέργων και φτωχών.⁵

Αν και πιστεύει ότι η μοναρχική αρχή εξασφαλίζει τη σταθερότητα και όχι η δημοκρατία, μελετώντας τις γαλλικές πολιτικές πραγματικότητες πείθεται σταδιακά ότι ο Λουδοβίκος Βοναπάρτης είναι ο μόνος που μπορεί να εξασφαλίσει την τάξη και να αποτρέψει επανάληψη των όσων συνέβησαν τον Ιούνιο του 1848, που έθεσαν σε κίνδυνο τις κοινωνικές ισορροπίες όχι μόνο στη Γαλλία αλλά και σε ολόκληρη την Ευρώπη. Επομένως, θεωρεί αδικαιολόγητη τη συμμαχία στην Εθνοσυνέλευση του κόμματος της τάξης με την αριστερά, που επιδιώκει την κοινωνική ανατροπή.⁶ Οι σοσιαλιστές, υποστηρίζει, που έχουν αρχηγούς τους Ledru-Rollin, Blanqui, Raspail, Louis Blanc, έχουν άγρια πάθη και ανατρεπτικά κάθε κοινωνικής οργάνωσης. Δεν πρέπει να συγχέονται με τους μετριοπαθείς δημοκρατικούς. Αυτοί, οι μετριοπαθείς δημοκρατικοί, σέβονται την ιδιοκτησία και την οικογένεια, ενώ οι άλλοι, οι σοσιαλιστές, επιθυμούν την καταστροφή αυτών των βάσεων της κοινωνίας.⁷ Κατά συνέπεια, οι μετριοπαθείς φιλελεύθεροι, καθώς και οι μοναρχικοί, θυσιάζουν στο κομματικό τους συμφέρον την ησυχία της χώρας, αφού, επιμένοντας στην άρνησή τους να δεχθούν μια αναθεώρηση του συντάγματος, δικαιώνουν την αβεβαιότητα, η οποία με τη σειρά της εμποδίζει τις επενδύσεις,⁸ οδηγεί σε οικονομική δυσπραγία και ανεργία. Και εύκολα οι ταραχοποιοί θα στρατολογήσουν οπαδούς ανάμεσα στους πεινασμένους εργάτες.

5. Αρχεία του Ελληνικού Υπουργείου των Εξωτερικών, Πρεσβεία της Ελλάδας στο Παρίσι, Α. Μαυροκορδάτος προς Π. Δεληγιάννη, αρ. 58, 14/26.3.1851. Στο ίδιο αρχείο και τα υπόλοιπα έγγραφα του Μαυροκορδάτου, στους φακέλους 1850:18/2, 1851:18/2 και 1852:18/2. Ο Μαυροκορδάτος χρησιμοποιεί τη γαλλική σε όλες σχεδόν τις εκθέσεις του προς τον υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας. Στα ελληνικά είναι μερικά ιδιαίτερα έγγραφα του. Μια άλλη ανάγνωση της στάσης του Αλ. Μαυροκορδάτου απέναντι στο πραξικόπημα του Λουδοβίκου Βοναπάρτη επιχείρησε, χρησιμοποιώντας το ίδιο αρχειακό υλικό, η Νίκα Πολυχρονπούλου-Κλαδά στο άρθρο της «Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και το πραξικόπημα της 2ας Δεκεμβρίου 1851 στο Παρίσι», Ελληνική Ιστορική Εταιρεία (εκδ.), *ΙΖ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο (31 Μαΐου-2 Ιουνίου 1996)*. Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 211-232.

6. Μαυροκορδάτος προς Δεληγιάννη, αρ. 23, 5/17.2.1851.

7. Μαυροκορδάτος προς Δεληγιάννη, 5/17.5.1851.

8. Συνεχής αναφορά στο Χρηματιστήριο και τις επενδύσεις. Βλ., ενδεικτικά, Μαυροκορδάτος προς Α. Πάικο, αρ. 89, 6/18.6.1851: διαταγμός κεφαλαιούχων να επενδύσουν λόγω έλλειψης ησυχίας και ασφάλειας.

Αυτή η «κοινοβουλευτική αναρχία» θα μπορούσε να είχε οδηγήσει σε εξεγέρσεις στις επαρχίες, όπου οι αντικυβερνητικοί μέσω μυστικών εταιρειών προσπαθούν να υποκινήσουν τους κατοίκους σε ταραχές. Ωστόσο, τα πάντα θα κριθούν στην πρωτεύουσα, η οποία ευτυχώς φυλάσσεται καλά από τον στρατό.⁹ «Όποια κι αν είναι η δραστηριότητα που θα χρησιμοποιήσουν οι αναρχικοί για να επαναφέρουν στη Γαλλία τα αιμοσταγή όργανα που στιγμάτισαν τα τελευταία χρόνια του 18ου αιώνα, η ευθυκρισία (le bon sens) του λαού θα αντικρούσει με επιτυχία τις ένοχες προσπάθειές τους. Αυτή είναι η γνώμη πολλών εδώ, με την οποία συντάσσομαι απολύτως κι εγώ [...]. Όσο ο στρατός είναι πιστός [...], ο πόλεμος των δρόμων θα οδηγήσει σε αμηχανία τους άθλιους που θα τον προκαλέσουν».¹⁰

Στην ανάλυση αυτή ο ρόλος της αστυνομίας είναι κομβικός για να αποτραπούν οι συνωμοσίες. Επανέρχεται συχνά στις επιτυχίες της χωρίς να διερωτάται αν ενδεχομένως σκόπιμα διογκώνονται τα διδόμενα στοιχεία για να μεγεθυνθεί και ο κίνδυνος για το καθεστώς. Ιδιαίτερα τονίζεται ότι πρόκειται για μια τεράστια συνωμοσία που έχει διακλαδώσεις σε πολλές χώρες της Ευρώπης και κατευθύνεται από μια κεντρική επιτροπή στο Λονδίνο. Επομένως, η αντιμετώπισή της στη Γαλλία αφορά και άλλες κοινωνίες που απειλούνται από τους «αιώνιους εχθρούς τους»:

Η αστυνομία του Παρισιού αποκάλυψε μια σκευωρία (complot) του δημαγωγικού κόμματος (parti démagogique) που είχε διακλαδώσεις σε πολλές πόλεις της Ευρώπης. Περίπου 200 συλλήψεις έγιναν ως τώρα και συνεχίζονται. Διαβεβαιώνουν ότι τα κατασχεθέντα έγγραφα είναι μεγάλης σημασίας και δεν αφήνουν αμφιβολία ότι αυτή η απόπειρα συνδέεται με τη τεράστια συνωμοσία (conspiration) της κεντρικής επιτροπής του Λονδίνου. Μεταξύ των συλληφθέντων είναι πολλοί ξένοι, κυρίως Γερμανοί. Η ευτυχής αυτή ανακάλυψη της αστυνομίας του Παρισιού ενδιαφέρει στον πιο υψηλό βαθμό όχι μόνο τη Γαλλία, αλλά επίσης τις περισσότερες χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης, που συνεχώς απειλούνται από μυστικές

9. Μαυροκορδάτος προς Πάικο, αρ. 130, 6/18.10.1851: «Μερικές κινήσεις αναρχικές στην κεντρική Γαλλία κατεστάλησαν αμέσως [...]. Χαρακτηρίζουν τις ένοχες απόπειρες του δημαγωγικού κόμματος να ωθήσει, μέσω μυστικών εταιρειών, τους εργατικούς πληθυσμούς των επαρχιών σε μια νέα επανάσταση για τα συμφέροντα του σοσιαλισμού. Ο κίνδυνος δεν είναι στις επαρχίες, αλλά στο Παρίσι. Ευτυχώς η πρωτεύουσα και τα περίχωρά της φυλάσσονται καλά από ένα στρατό 100.000 ανδρών, χωρίς να υπολογίζεται στον αριθμό αυτό η εθνοφρουρά».

10. Μαυροκορδάτος προς Πάικο, αρ. 78, 16/28.5.1851.

μηχανογραφίες της δημαγωγίας, η οποία δεν σταματά να τις προκαλεί. Η ματαίωση αυτών των σκευωριών σημαίνει σωτηρία της κοινωνίας και αποτελεί συγχρόνως προειδοποίηση για τους φίλους της τάξης ως προς τα δεινά που τους περιμένουν αν δεν ενώσουν τις προσπάθειές τους για να υπερασπίσουν με ενεργητικότητα τα πιο πολύτιμα συμφέροντά τους από τις εγκληματικές επιθέσεις των αιώνιων εχθρών τους.¹¹

Δεν λείπουν στις εκθέσεις του Μαυροκορδάτου απαξιωτικές κρίσεις για όσους αντιδρούν στην πολιτική του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, όπως για τον Ουγκώ που έκανε «έκκληση στα πάθη», όταν μίλησε κατά της αναθεώρησης στην Εθνοσυνέλευση,¹² και για τον φυλακισμένο Aug. Blanqui, «του οποίου οι αιμοσταγείς λόγοι, που αναπαρήγαγαν όλες οι εφημερίδες, θα έπρεπε να εκληφθούν από τους φίλους της τάξης ως προειδοποίηση του τι τους περιμένει, αν δεν πυκνώσουν τις γραμμές τους για να πολεμήσουν δυναμικά τις ατέλειωτες επιθέσεις του σοσιαλισμού».¹³ Επικριτικός είναι και για τον αρχηγό της ουγγρικής επανάστασης Kossuth, ο οποίος κατέφυγε μετά την κατάπνιξή της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Πύλη, παρά τις πιέσεις της Αυστρίας και της Ρωσίας, δεν τον εξέδωσε και τελικά επέτρεψε τη φυγή του με αμερικανικό πλοίο. Όταν αυτό έφτασε στη Μασσαλία, η γαλλική Κυβέρνηση αρνήθηκε το αίτημα του Kossuth να διασχίσει τη Γαλλία για να φτάσει στην Αγγλία. Ο Kossuth απηύθυνε τότε στους δημοκράτες της Μασσαλίας μια προκήρυξη που κατά τον Μαυροκορδάτο ήταν «ανόητη και απρεπής».¹⁴

Αντίθετα, ο Μαυροκορδάτος θα επαινέσει την παρέμβαση του αρχιεπισκόπου του Παρισιού, που με εγκύκλιό του καταδίκασε τις ανατρεπτικές αρχές. Είναι παρήγορο, σημειώνει, να βλέπεις τη θρησκεία να παρέχει αυθόρμητα την ισχυρή βοήθειά της στην κοινωνία που απειλείται από τόσους κινδύνους.¹⁵

Οι εγκωμιαστικές αναφορές στον πρόεδρο και την πολιτική του είναι συνεχείς: «Ο Ναπολέων Βοναπάρτης με τη σύνεση της διοίκησής του και με τον ήπιο και συμφιλιοτικό χαρακτήρα του [...] έχει φίλους από όλες τις τάξεις των πολιτών. Αν αναθεωρηθεί το σύνταγμα, οι πιθανότητες επανεκλογής του είναι σημαντικές».¹⁶ Δικαιολογεί και όλες τις

11. Μαυροκορδάτος προς Πάικο, αρ. 118, 27.8./8.9.1851.

12. Μαυροκορδάτος προς Πάικο, αρ. 100, 6/18.7.1851.

13. Μαυροκορδάτος προς Δεληγιάννη, αρ. 46, 23.2./7.3.1851.

14. Μαυροκορδάτος προς Πάικο, αρ. 127, 27.9./8.10.1851.

15. Μαυροκορδάτος προς Πάικο, αρ. 89, 6/18.6.1851.

16. Μαυροκορδάτος προς Πάικο, αρ. 118, 27.8./8.9.1851.

μεθοδεύσεις για να επιτύχει τους στόχους του μέσω της λαϊκής υποκίνησης: «Κατηγορείται ο πρόεδρος ότι ενεργεί πλαγίως για να αυξήσει τη δημοτικότητα του. Δεν μπορώ να αρνηθώ το γεγονός. Αλλά μπορεί να θεωρηθεί έγκλημα το ότι αναζητά στήριξη στον λαό, για να ξεπεράσει τη μοιραία κρίση του προσεχούς έτους, στήριξη που του την αρνούνται οι προσωπικότητες της χώρας;»¹⁷

Με αυτή τη συλλογιστική, είναι κατανοητό γιατί ο Μαυροκορδάτος αποδοκιμάζει την άρνηση της Εθνοσυνέλευσης να αναθεωρήσει το σύνταγμα και να παράσχει έτσι τη δυνατότητα στον πρόεδρο να παρατείνει την εξουσία του. Είναι πεπεισμένος ότι η άρνηση αυτή δεν είναι παρά ενίσχυση όσων επιδιώκουν για άλλη μια φορά την κοινωνική ανατροπή. Είναι φανερό ότι ο φόβος του σοσιαλισμού έχει κυριεύσει κι αυτόν. Δεν εκπλήσσει, επομένως, ότι θα δικαιολογήσει τελικά πλήρως το πραξικόπημα της 2ας Δεκεμβρίου.

Στην αρχή και μπροστά στη βίαιη ανατροπή της συνταγματικής τάξης, ο Μαυροκορδάτος θέλησε να φανεί ότι απλώς περιγράφει τα γεγονότα: «Το προμηνυόμενον πολιτικόν τόλμημα εξετελέσθη».¹⁸ Η Εθνοσυνέλευση προσπάθησε να συγκεντρώσει όλη την εξουσία μετατρεπόμενη κατά κάποιον τρόπο σε Συμβατική. Απέτυχε. Το άλλο μέρος θεώρησε ότι απειλείται άμεσα η εξουσία του και χρησιμοποίησε τη βία για να κερδίσει το δίκαιο. «Δεν συγχωρώ και δεν δικαιολογώ κανέναν. Απλώς περιγράφω τα συμβαίνοντα (Je n'excuse et ne justifie personne: je raconte)».¹⁹ Λίγο αργότερα θα δικαιολογήσει την αναγκαιότητα της 18ης Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη:

–Το πρωί της 3ης Δεκεμβρίου το κόμμα των ερυθρών (le parti rouge) αφού συνήλθε από την έκπληξη, κινητοποιήθηκε. Εκκλήσεις στον λαό, οδοφράγματα κ.λπ. Πυροβολισμός κατά του στρατού τον ανάγκασε να απαντήσει. Νεκρός ο αντιπρόσωπος των ορεινών Baudin. Πολλές συλλήψεις. Την επομένη οι συγκρούσεις πιο βίαιες. Τα οδοφράγματα καταλήφθηκαν από τον στρατό που εκπλήρωσε πλήρως τα καθήκοντά του (qui n'a nulle part manqué à ses devoirs). Πολλά τα θύματα τώρα, γιατί χρησιμοποιήθηκαν και κανόνια. Στα περίχωρα του Παρισιού όλες οι απόπειρες των αναρχικών να ξεσηκώσουν τους κατοίκους απέτυχαν. Σχεδόν παντού η αποφασιστικότητα με την οποία έδρασε ο πρόεδρος την 2α Δεκεμβρίου για να θέσει ένα τέλος στις αβεβαιότητες του μέλλοντος, έγινε δεκτή από τον εργαζόμενο λαό ως μέσο σωτηρίας. Μόνο σε κάποια σημεία ο σοσιαλισμός σήκωσε κεφάλι, αλλά οι μεμονωμένες

17. Μαυροκορδάτος προς Πάικο, αρ. 149, 16/28.11.1851.

18. Μαυροκορδάτος προς Πάικο, ιδιαίτερο, 20.11./2.12.1851.

19. Μαυροκορδάτος προς Πάικο, ιδιαίτερο, 26.11./8.12.1851.

ενέργειές του δεν βρήκαν απήχηση και κατεστάλησαν, χάρη στην ευθυκρισία του λαού, τα έγκαιρα μέτρα της διοίκησης και τη δύναμη των στρατευμάτων και της χωροφυλακής. Τα κρατικά χρεόγραφα και οι βιομηχανικές μετοχές κινούνται ανοδικά. Οι δρόμοι που καταστράφηκαν για οδοφράγματα, επισκευάζονται (les rues, dépanées pour les barricades, sont répanées).²⁰

—«Ένας αγώνας τριών ημερών ανάμεσα στον στρατό υπό τη σημαία της τάξης και τον σοσιαλισμό που απέβλεπε στην ανατροπή της κοινωνίας [...] κατέληξε σ' αυτό το άμεσο και ευτυχές αποτέλεσμα».²¹

—«Η θαρραλέα πρωτοβουλία του προέδρου [...], που κατέστη αναπόφευκτη λόγω της έξαρσης των κομματικών παθών και των εκτεταμένων μηχανορραφιών του σοσιαλισμού, έσωσε τη Γαλλία από ολέθρια δεινά που ασφαλώς θα εξαπλώνονταν σε όλη την Ευρώπη» [...]. Κινδύνευε το έθνος. Ο σοσιαλισμός γινόταν επικίνδυνος. Δεν έπρεπε να του αφηθεί χρόνος να προετοιμαστεί για το 1852. «Αφού η Συνέλευση δεν πρόσφερε στην εκτελεστική εξουσία τη δύναμη για να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο, η νομιμότητα δεν πρόσφερε πλέον το μέσο για να σωθεί η χώρα από μια επικείμενη καταστροφή. Ο πρόεδρος κατανόησε την αποστολή του και την εξεπλήρωσε με σταθερότητα και θαυμαστή ετοιμότητα».²²

—«Οι κακολόγοι λέγουν ότι το πραξικόπημα (coup d'état) του Λουδοβίκου Ναπολέοντα είχε ως μόνο κίνητρο την προσωπική φιλοδοξία. Πολύ απέχω από το να αμφισβητήσω ότι πολλά οφείλονται στις ανθρώπινες αδυναμίες. Αλλά όταν οι εκδηλώσεις τους συμπίπτουν με τα συμφέροντα ενός λαού, και κυρίως με τη σωτηρία του, δεν βλέπω τον λόγο να μην γίνονται δεκτές ως ευεργέτημα της θείας πρόνοιας. Η ιστορία είναι εδώ για να μας δείξει ότι η φιλοδοξία δεν ήταν ποτέ ξένη σε όλες τις επαναστάσεις, καλές ή κακές».²³

Τα βίαια μέτρα που το νέο καθεστώς έλαβε κατά των αντιπάλων του (φυλακίσεις και εκτοπίσεις χιλιάδων ατόμων, ανάμεσα στους οποίους βουλευτές, στρατιωτικοί και άλλοι επώνυμοι αντίπαλοι του προέδρου), ο περιορισμός βασικών ατομικών ελευθεριών με το νέο σύνταγμα που λίγο μετά εγκρίθηκε με δημοψήφισμα, η κυβερνητική επέμβαση στην ανώτατη εκπαίδευση και οι διώξεις ακαδημαϊκών δασκάλων, όλα αυτά και άλλα πολλά φαίνεται ότι κάπως προβληματίσαν τον Μαυροκορδάτο για την υπερβολή τους.²⁴ Ωστόσο, γρήγορα πείστηκε για την αναγκαϊό-

20. Στο ίδιο. Συνοψίζω εδώ τα όσα αναλυτικά περιγράφει ο Μαυροκορδάτος.

21. Μαυροκορδάτος προς Πάικο, αρ. 154, 6/18.12.1851.

22. Στο ίδιο.

23. Στο ίδιο.

24. Για τη σκληρή καταστολή βλ. P. Milza, *ό.π.*, σ. 264-270: μεταξύ άλλων, σύλληψη 4.000 ατόμων στο Παρίσι, 26.000 σ' όλη τη Γαλλία, από τους οποίους οι περισσότεροι ήταν τεχνίτες και χωρικοί.

τητα των μέτρων αυτών και τα σύγκρινε με τα αντίστοιχα μέτρα που είχε λάβει ο Μέγας Ναπολέων για να αποτρέψει, όπως σημειώνει, την επάνοδο της Τρομοκρατίας.²⁵ Αφορμή υπήρξε πάλι η ανακάλυψη από τα επιδεικνύοντα πάντα υπέρμετρο ζήλο κατασταλτικά όργανα νέων συνωμοτικών σχεδίων, κυρίως στις επαρχίες που πρόβαλαν αντίσταση στο πραξικόπημα, τα οποία οι βοναπαρτιστές χρησιμοποίησαν για να εμφανίσουν την 2α Δεκεμβρίου 1851 ως επέμβαση που έσωσε τη Γαλλία από μια ευρύτερη εξέγερση που προετοιμάζαν οι «κόκκινοι» για το 1852. Διόγκωσαν, μάλιστα, με τη βοήθεια πρόθυμων κονδυλοφόρων μερικές επιθέσεις αγροτών κατά ιδιοκτησιών, καθώς και μεμονωμένες πράξεις βίας, για να αμαυρώσουν την εικόνα του σοσιαλισμού.²⁶ Ο Μαυροκορδά-

25. Μαυροκορδάτος προς Πάικο, αρ. 191, 27.1./8.2.1852: Σύγκριση με την κατάσταση που επικρατούσε το έτος VIII, όταν ο Ναπολέων πήρε μη φιλελεύθερα μέτρα. «Οι ίδιες συνθήκες παρουσιάστηκαν και το 1851, αλλά δεν ήλθαν ως επακόλουθο των δεινών που έπληξαν τα τελευταία έτη του δέκατου όγδοου αιώνα, ήταν το προανάκρουσμά τους. Αυτό που ο Ναπολέων έκανε για να διορθώσει τις ήδη συντελεσθείσες συμφορές, ο ανιψιός του έκρινε ότι είχε καθήκον να εμποδίσει την επάνοδό τους. Απόδειξη του κινδύνου που αντιμετώπιζε η Γαλλία, είναι τα επαναστατικά γεγονότα που απέτρεψε η 2α Δεκεμβρίου. Σε τι διαφέρουν αυτά από την αιμοσταγή εποχή της Τρομοκρατίας;»

26. Μαυροκορδάτος προς Πάικο, αρ. 164, 16/28.12.1851: «Η εξέγερση που ξέσπασε σε πολλές διοικητικές περιφέρειες του Νότου και η οποία χρωματίστηκε από πλήθος τρομερών δεινών και εγκλημάτων, δαμάστηκε παντού». Ο στρατός με τη βοήθεια των καλών πολιτών (bons citoyens) επιβλήθηκε. Βλ. και τι ισχυρίζονταν οι υποστηρικτές του πραξικοπήματος: «οι ταραχές στην επαρχία άρχισαν πριν ο πρίγκιπας αποφασίσει να λάβει τα ηνία της εξουσίας και οι ορεινοί, εμποδίζοντας τη δεύτερη θητεία του, θα τις εκμεταλλεύονταν» (P. Milza, *ό.π.*, σ. 266). Αναλυτικά για την αντίσταση των επαρχιών της Γαλλίας στο πραξικόπημα, για τη βίαιη καταστολή της και για τη χρησιμοποίησή της ώστε να δικαιωθεί η παραβίαση της νομιμότητας βλ. την ανάλυση του Maurice Agulhon, *ό.π.*, σ. 255-286. Βλ. ενδεικτικά σ. 278-279: «Ο όρος jacquerie κυριάρχησε στο λεξιλόγιο του Τύπου και της γαλλικής πολιτικής εκείνο τον τρομερό χειμώνα του 1851-1852. Θεωρήθηκε ότι η εξέγερση αποτελούσε την πρόωρη έκρηξη μιας βίαιης ανατροπής και μιας οικονομικής κατά βάση μνησικακίας (φτωχοί εναντίον πλουσίων!), την οποία υποτίθεται πως προετοιμάζαν οι κόκκινοι για το 1852. Το κόμμα της τάξης έδειχνε αποφασισμένο να επιβεβαιώσει, επικαλούμενο αυτές τις εξεγέρσεις, την αποκρουστική εικόνα που είχε σχηματίσει για τον σοσιαλισμό. Σ' αυτή την τελική επιβεβαίωση, σημαντικό ρόλο έπαιξε και ο Τύπος, καθώς αγνόησε τα κύρια "γεγονότα" (δηλαδή, τις αυθεντικά πολιτικές διαδικασίες) και τόνισε τα λίγα επεισόδια που είχαν οδηγήσει σε αιματοχυσίες και λεηλασίες –και μάλιστα, παρουσιάζοντάς τα, παραπλανητικά, σαν ν' αποτελούσαν μάλλον τον κανόνα παρά την εξαίρεση. Επί πλέον, η θεωρία αυτή εμπλουτίστηκε με λεπτομέρειες που μπορεί να ήταν κατασκευασμένες,

τος έγραψε σχετικά: «Μετά την ανακάλυψη των φοβερών σχεδίων του σοσιαλισμού [...] θα ήταν τρέλα να διατηρηθούν οι ίδιες ελευθερίες που αφήνουν το πεδίο ελεύθερο στις ένοχες πράξεις [...]. Δεν διστάζω καθόλου να πω ότι το νέο σύνταγμα, σοφά (sagement) περιόρισε αυτές τις ελευθερίες, τουλάχιστον προς το παρόν».²⁷

Στις εκθέσεις του Μαυροκορδάτου παρατηρείται μια σχεδόν απόλυτη ταύτισή του με τις απόψεις των υποστηρικτών του Λουδοβίκου Βοναπάρτη. Δίνεται η εντύπωση ότι αναπαράγονται όσα καταχωρίζονται στις γαλλικές φιλοκυβερνητικές εφημερίδες. Δεν συναντάται στις εκθέσεις αυτές κάποια αναλυτική επιχειρηματολογία των αντιπάλων του προέδρου, αν και πολλές από αυτές ήταν διάσπαρτες στα μη κυβερνητικά έντυπα που σίγουρα γνώριζε ο Μαυροκορδάτος. Δεν αναμενόταν φυσικά η ταύτισή του με τους ριζοσπάστες δημοκρατικούς ή τους σοσιαλιστές, αλλά ενδεχομένως μια υπεράσπιση της συνταγματικής τάξης που ανατράπηκε βίαια, μια αντίδραση στις χιλιάδες συλλήψεις και εκτοπισμούς, στη φήμωση του Τύπου, στη μεθοδευμένη χρήση του λαού για τη νομιμοποίηση όλων αυτών των εκτροπών.

Στα επίσημα έγγραφα ενός διπλωμάτη συνήθως περιέχονται όσα θα ήθελε να πληροφορηθεί ο παραλήπτης, ο Όθων και η ελληνική Κυβέρνηση δηλαδή, που έσπευσαν να «επιδοκιμάσουν τα υπό του προέδρου ληφθέντα συνετά μέτρα».²⁸ Από μια ιδιωτική επιστολή, ωστόσο, του

αλλά, όπως έγινε και μετά τον Ιούνιο του 1848, αποκάλυπταν τη σαδιστική φαντασία των θεωρούμενων “έγκυρων” δημοσιογράφων. Η πιο συνηθισμένη διαστρέβλωση ήταν να περιγράφονται ως “πλιάτσικο” (άρα, “κλοπή” άρα “σοσιαλισμός”) οι επιτάξεις στις οποίες προχώρησαν οι εξεγερμένοι».

27. Μαυροκορδάτος προς Πάικο, αρ. 191, 27.1./8.2.1852. Το νέο σύνταγμα επικυρώθηκε με το δημοψήφισμα στις 14.1.1852.

28. Πάικος προς Μαυροκορδάτο, σχέδιο, 18/30.12.1851: Να γνωστοποιήσει στον υπουργό των Εξωτερικών της Γαλλίας ότι η ελληνική Κυβέρνηση «κατανοούσα την δυσχερή θέση εις ην ευρίσκετο η κοινωνία της Γαλλίας ένεκα της προ της 2ας Δεκεμβρίου καταστάσεως των πραγμάτων [...] κινδύνους απειλούντας ου μόνον της Γαλλίας την αναστάτωση αλλά και πολλών άλλων ίσως εθνών της Ευρώπης την ησυχίαν, επεδοκίμασε τα υπό του Προέδρου ληφθέντα συνετά μέτρα [...]. Αν τύχετε προσφορά ευκαιρίας δύνασθε και προς αυτόν τον Πρόεδρον να παραστήσετε πόσον εν Ελλάδι εξετιμήθη και εθαυμάσθη η σύνεσις και το θάρρος και η δραστηριότης ης έδωκε δείγματα τρανά εις τοσούτον κρίσιμους περιστάσεις εξασφαλίσας την ειρήνην της Γαλλίας και διασώσας αυτήν από του αναρχικού σάλου». Βλ. και το ιδιαίτερο έγγραφο του Πάικου προς τον Μαυροκορδάτο με την ίδια χρονολογία: ΓΑΚ, Αρχείο Α. Μαυροκορδάτου, φάκ. 26α, αρ. 8552, όπου φαίνεται ότι οι εκθέσεις του Μαυροκορδάτου συνέβαλαν στην απόφαση αυτή της ελληνικής Κυβέρνησης: «Εκ της επι-

Μαυροκορδάτου, αυτής της περιόδου, στον Δρόσο Μανσόλα, οι απόψεις αυτές επιβεβαιώνονται, παρά την προσπάθειά του να δείξει ότι οι «συμπάθειές» του είναι υπέρ των ελεύθερων θεσμών.²⁹ Είναι γνωστό ότι στα 1851-1852 ο Μαυροκορδάτος δεν ήταν πλέον ο ίδιος μ' αυτόν που πρωτοστάτησε στην κατάρτιση και ψήφιση του συντάγματος της Επιδαύρου, ούτε με τον βασικότερο ιδεολογικό αντίπαλο της συγκεντρωτικής πολιτικής του Κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια. Με την εγκαθίδρυση της μοναρχίας στην Ελλάδα είχε αναδιπλωθεί σε συντηρητικότερες θέσεις. Συνέχιζε να πιστεύει ότι το προσφορότερο πολίτευμα ήταν η συνταγματική μοναρχία, αλλά ήταν διατεθειμένος, και το έδειξε εμπράκτως, να δεχθεί ένα μεταβατικό στάδιο προετοιμασίας μέχρι την πλήρη εφαρμογή των συνταγματικών θεσμών, ό,τι δηλαδή αρνήθηκε πεισματικά στην καποδιστριακή περίοδο. Αυτό που φαίνεται ότι οπωσδήποτε θεωρούσε απαραίτητο για το ελληνικό κράτος, ήταν η διατήρηση της μοναρχίας. Αυτήν δεν την αμφισβήτησε ποτέ, τον λελογισμένο συνταγματικό περιορισμό της μόνο επιδίωξε.

Δεν εντοπίστηκε κάποια μαρτυρία για το πώς αντέδρασε ο Μαυροκορδάτος μόλις πληροφορήθηκε την επαναστατική έκρηξη του 1848, όταν δεν απειλήθηκαν μόνο οι απόλυτες εξουσίες των μοναρχών αλλά και η κοινωνική ιεραρχία. Είναι πιθανό να διείδε γρήγορα τον «κόκκινο

σήμου διακοινώσεως την οποίαν σήμερα λαμβάνετε, παρατηρείτε ότι η Κυβέρνησις εθεώρησε καλόν να σας επιφορτίση να εκφράσητε εξ ονόματός Της, ό,τι προχθές σας παρεκάλεσα να εκφράσητε οίκοθεν. Εις τούτο προήχθη και εκ της υμετέρας ιδιαιτέρας επιστολής δι' ης βεβαιοίτε, ότι αι πλείσται των Κυβερνήσεων έσπευσαν να εκφράσωσι προς την Κυβέρνησιν την Γαλλικήν και ιδίως προς τον Πρόεδρον της Δημοκρατίας την επιδοκιμασίαν των και διά τα παρ' αυτού ληφθέντα μέτρα κατά την 2 Δεκεμβρίου [...]. Εις την σύνεσίν σας δε απόκειται να εκφράσητε και προς τον Πρόεδρον και προς τον κύριον επί των Εξωτερικών υπουργόν εκ του εν τη επισήμω προς ημάς υπό σημερινήν ημερομηνίαν διακοινώσει μου, ό,τι, και όπως εγκρίνετε».

29. Μαυροκορδάτος προς Δρόσο Μανσόλα, 25.3./6.4.1852: ΓΑΚ, Αρχείο Α. Μαυροκορδάτου, φάκ. 26β: «Παρατηρώ εκ διαφόρων εφημερίδων ότι τα εδώ πράγματα δεν εξετιμήθησαν όπως έπρεπε να εκτιμηθώσιν, ότι επιφέρονται κρίσεις επί τη βάσει γενικών θεωριών, χωρίς να ληφθή υπ' όψιν η πραγματική στάσις του τόπου, των ανθρώπων, των έξεων αυτών. Αι τοιαύται κρίσεις αποβαίνουσι πάντοτε σφαλεραί, και δύναμαι να σας βεβαιώσω ότι η Γαλλία προβαίνει σήμερα κατά πάντα όπως ούτε προέβαιεν, ούτε ήτο δυνατόν να προβή υπό την πολυαρχίαν, ή μάλλον την αναρχίαν της συνελεύσεως. Είμαι αδιάφορος, και αι συμπάθειάι μου είναι υπέρ των ελευθέρων θεσμών, διά τούτο πρέπει να με πιστεύσητε εις όσα ανωτέρω γράφω. Είναι επιθυμητόν να μη απατώνται οι επιθυμούντες να γνωρίσωσι την αλήθειαν.»

κίνδυνο» που ναι μεν δεν ήταν ακόμη ορατός για τη χώρα του αλλά απειλούσε άμεσα την ευρωπαϊκή ηγετική τάξη, με την οποία η ιδεολογική του συγγένεια ήταν προφανής.

Στο ελληνικό κράτος κυρίως ορισμένοι φοιτητές του Πανεπιστημίου έσπευσαν, με συμπόσια και διαδηλώσεις, να δείξουν την αλληλεγγύη τους προς τους φοιτητές που μάχονταν στο Βερολίνο και τη Βιέννη το 1848 υπέρ των συνταγματικών ελευθεριών. Δεν λείπουν στον λόγο τους και κάποιες αναφορές στα κοινωνικά δικαιώματα. Ωστόσο, όπως εύστοχα έχει παρατηρήσει ο Κώστας Λάμπας, «Εκείνο που φαίνεται να συγκίνησε περισσότερο τη φοιτητική νεολαία δεν ήταν τα κοινωνικά αλλά τα εθνικά αιτήματα των κινημάτων του 1848. Οι αγώνες των εξεγερμένων λαών για εθνική ανεξαρτησία και αυτοδιάθεση θεωρήθηκαν ως ένα αισιόδοξο μήνυμα για την επίλυση ανάλογων προβλημάτων και στην καθ' ημάς Ανατολή».³⁰ Την ίδια αισιοδοξία για την επίλυση των εθνικών προβλημάτων εκφράζουν πολιτικοί και διανοούμενοι, τονίζοντας ότι για την Ελλάδα δεν τίθεται θέμα ελευθεριών, αυτές υπάρχουν. Λίγες είναι οι επισημάνσεις για θετικές πλευρές των κινημάτων του 1848. Ο πανεπιστημιακός Περικλής Αργυρόπουλος, συγγενής και συνεργάτης του Μαυροκορδάτου, αν και θα διαφωνήσει με τις ακρότητες της «φεβρουαρινής θυέλλης», θα επικροτήσει κάποιες κοινωνικές αλλαγές που έφερε η επανάσταση, όπως η μετάθεση της εξουσίας «από των αρίστων εις των πολλών τας χείρας» και «η προσέγγιση των πολιτικών και των φιλοσόφων με τις λαϊκές τάξεις».³¹ Αντίθετα, άλλοι καθηγητές του Πανεπιστημίου θα εκφράσουν τους φόβους τους για την ανατρεπτική δύναμη των ιδεών που αποδέσμευσαν αυτές οι επαναστάσεις στους έντονα καταδικαστικούς λόγους τους για τα όσα συνέβησαν στην Ευρώπη κατά της δημόσιας τάξης, της ατομικής ιδιοκτησίας και κατά «παντός ιερού και σεβασμίου». Αν και οι λόγοι αυτοί συνοδεύονταν από την «παρήγορη» επισήμανση ότι αυτό το πνεύμα ανατροπής δεν παρέσυρε και τους Έλληνες φοιτητές, ωστόσο είναι φανερό η ανησυχία τους ότι θα μπορούσε κάτι ανάλογο να είχε συμβεί και στην Ελλάδα, επομένως ήταν αναγκαία η εγρήγορση.³²

Η αρχική αντίδραση του Μαυροκορδάτου για τα επαναστατικά γεγονότα του 1848 θα ενισχύθηκε, ασφαλώς, όταν εκείνος βρέθηκε στην καρδιά της κοινωνικής αμφισβήτησης, στο Παρίσι, ανάμεσα σε κύκλους

30. Κώστας Λάμπας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά το 19ο αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς / Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε. αρ. 39, Αθήνα 2004, σ. 489.

31. Αντιγράφω σχεδόν τα όσα αναφέρει ο Λάμπας, ό.π., σ. 490.

32. Στο ίδιο, σ. 491-494.

Γάλλων αριστοκρατών και αστών που ο φόβος τους για την εργατική τάξη είχε πάρει μετά την εξέγερση του Ιουνίου 1848 χαρακτήρα πανικού. Ο φόβος του σοσιαλισμού μεταδόθηκε και σ' αυτόν, με αποτέλεσμα να μην αντιδράσει καθόλου, όταν παραβιάστηκε με το πραξικόπημα η συνταγματική νομιμότητα.³³

Ο αγωνιστής του 1821 και στενός συνεργάτης του Μαυροκορδάτου Σπυρίδων Τρικούπης φαίνεται να είναι περισσότερο επιφυλακτικός ως προς το ότι η αυταρχική λύση ήταν η μόνη σωτήρια διέξοδος στις κοινωνικές και πολιτικές εντάσεις της Γαλλικής Δημοκρατίας. Ήταν κι αυτός πρεσβευτής στο Παρίσι το 1850 μέχρι τον Νοέμβριο, όταν τον αντικατέστησε ο Μαυροκορδάτος. Δεν ήταν, επομένως, παρών στο πραξικόπημα (βρισκόταν στο Λονδίνο ως πρεσβευτής), αλλά είχε προλάβει να σχηματίσει γνώμη για το τι διακυβευόταν. Γράφοντας τις εκθέσεις του κυρίως στα ελληνικά, χρησιμοποιεί τις λέξεις κοινωνισμός³⁴ και κοινωνιστές για να αποδώσει τους όρους socialism και socialistes, και ήδη από την πρώτη έκθεσή του ξεκαθαρίζει ότι ο κίνδυνος είναι μέγας, γιατί δεν πρόκειται πλέον για μια κυβερνητική αλλαγή όπως παλαιά, αλλά για μεταρρύθμιση της κοινωνίας με ρητό στόχο, όπως λέει, τον «αναδασμό»,³⁵ την αναδιανομή δηλαδή του πλούτου. Ωστόσο, δεν φαίνεται να συμμαίρει τον υπερβολικό φόβο για μια επικείμενη κοινωνική καταστροφή, τη στιγμή που βλέπει ο ίδιος με πόσο ήσυχο τρόπο διενεργήθησαν οι εκλογές στο Παρίσι τον Μάιο του 1850 και πώς γιόρτασε ο λαός χωρίς επεισόδια την επέτειο της «αναγορεύσεως» του συντάγματος.³⁶ Για τους σκοπούς του

33. Για το πώς τελικά αποτίμησαν το πραξικόπημα οι ηγετικές τάξεις στη Γαλλία βλ. P. Milza, *ό.π.*, σ. 254-255: «Η φιλελεύθερη διευθυντική τάξη της Γαλλίας δέχθηκε τη Brumaire φοβούμενη μια επαναστατική παρεκτροπή [...] μεταξύ της λαϊμητόμου και του ξίφους, μεταξύ της “αναρχίας και της δικτατορίας”, η αστική τάξη (bourgeoisie) επέλεξε, με κόστος την ελευθερία της και την πολιτική ηγεμονία της, τη λύση που στα μάτια της ήταν η λιγότερο δαπανηρή, τόσο υλικά όσο και ηθικά.»

34. Για την πρώτη χρήση του όρου «κοινωνισμός» από τον Φ. Πυλαρινό βλ. Φ. Ηλιού, *Ιδεολογικές χρήσεις του κοραϊσμού στον 20ό αιώνα*, Αθήνα 1989, σ. 182-183.

35. Σπ. Τρικούπης προς Α. Λόντο, αρ. 38, 23.4./5.5.1850: «Ο επικείμενος κίνδυνος είναι μέγας. Δεν πρόκειται πλέον εν τη Γαλλία μεταβολή είδους Κυβερνήσεως ως άλλοτε, πρόκειται μεταρρυθμίσεις κοινωνίας και ρητώς αναδασμός»: Αρχεία του Ελληνικού Υπουργείου των Εξωτερικών, Πρεσβεία της Ελλάδας στο Παρίσι, φάκ. 1850: 18/2. Στο ίδιο αρχείο και οι υπόλοιπες εκθέσεις του Τρικούπη.

36. Στο ίδιο: «Θεατής και παρατηρητής ο ίδιος της περί ης ο λόγος ψηφοφορίας, οφείλω να ομολογήσω ότι εθαύμασα την άκραν ευταξίαν μεθ' ης ενηργήθη

προέδρου, Κυβερνήτη τον ονομάζει, σημειώνει κάπως ειρωνικά: «επιθυμεί προ πάντων την ανέγερσιν της επί του θείου του αυτοκρατορίας· αλλ' επειδή άλλοι οι καιροί, άλλος ο θείος, και άλλοι οι ανιψιοί, στέργει επί του παρόντος και εις την παράτασιν της Κυβερνητικής αρχής του, και τόσω μάλλον καθ' όσον η παράτασις αύτη συντείνει εις την προδιόικησιν του μεγάλου σκοπού του».³⁷ Παρουσιάζει όχι μόνο τις συνωμοσίες των αντικαθεστωτικών αλλά και τις αντίστοιχες των βοναπαρτιστών.³⁸ Φοβάται ότι η Γαλλία θα πάθει νέα δεινά, αν ο πρόεδρος απευθυνθεί κατευθείαν στον λαό και τον στρατό για να παρατείνει την εξουσία του.³⁹ Με έμμεσο τρόπο διατυπώνει την αποδοκιμασία του για δυναμική λύση του αδιεξόδου στις σχέσεις Λουδοβίκου Βοναπάρτη και Εθνοσυνέλευσης, όταν πλέκει το εγκώμιο του θανόντος Άγγλου πολιτικού Sir Robert Peel, ο οποίος δεν δίστασε να ασπαστεί τις μεταρρυθμιστικές ιδέες του αντίπαλου κόμματος και να επιτύχει τις μεγάλες εκείνες μεταρρυθμίσεις που είχε ανάγκη η νέα αγγλική κοινωνία, «εν μέσω βαθείας ειρήνης, εν ω άλλοι λαοί επιχειρήσαντες συγχρόνως ανακαινίσεις πολιτικές, ή εκλόμισαν τας κοινωνίας ή τας ανέτρεψαν εκ θεμελίων».⁴⁰

και απεπερατώθη καθ' όλα τα τμήματα της Μεγαλουπόλεως ταύτης εντός δύο ημερών εν μέσω τόσο πολυαρίθμου λαού, τόσο πολιτικών παθών, και τόσο θερμών και αλλοκότων επιθυμιών. Αν δεν εγνώριζα ότι ενηργείτο ψήφοφορία, δεν θα το είκαζα βεβαίως εξ ουδενός εξωτερικού σημείου. Δεν έγινε δε παρ' ουδενός ουδ' απλούς λόγος βίας ή διαφθοράς κατά της γενομένης εκλογής. Αλλ' εν ω οι πλείστοι εύχονται την μεταρρύθμισιν του Συντάγματος, θεωρούντες τό όπως έχει ως αίτιον της φθοράς των, χθες επανηγυρίσθη μεγαλοπρεπώς η επέτειος ημέρα της αναγορεύσεώς του. Όλον το πλήθος των Παρισίων, παντός φύλου και πάσης τάξεως και ηλικίας, εχύθη το εσπέρας εις θέαν των φωτοχυσιών και των πυροτεχνημάτων εις την Place de la concorde. Κανείς βεβαίως, βλέπων την επικρατούσαν ευταξίαν και φαιδρότητα του πλήθους τούτου, ηδύνατο ποτέ να υποθέση ότι η κοινωνία είναι τόσο τετραγαμμένη όσον λέγεται, και ότι ο τόπος ευρίσκεται εις παραμονήν καταστροφής ως γενικώς πιστεύεται.»

37. Τρικούπης προς Π. Δεληγιάννη, αρ. 103, 25.9./7.10.1850.

38. Τρικούπης προς Π. Δεληγιάννη, αρ. 98, 6/18.9.1850: Η πρότινος συσταθείσα Société de dix Décembre «δεν κρύβει πλέον τον σκοπόν της υπέρ της Βοναπαρτικής αυτοκρατορίας». Βλ. και αρ. 130, 27.10./8.11.1850.

39. Στο ίδιο. Ο Τρικούπης, ο οποίος ήδη από το 1835 είχε ζητήσει την άμεση σύγκληση εθνοσυνέλευσης για την ψήφιση συντάγματος, είχε αντιδράσει στις απόψεις (το 1837) του Μαυροκορδάτου για σταδιακή και προγραμματισμένη μετάβαση στη συνταγματική μοναρχία. Βλ. Χρήστος Λούκος, *Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος*, στη σειρά: Οι ιδρυτές της Νεότερης Ελλάδας, αρ. 10, επιμ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, Αθήνα, *Τα Νέα/Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 2010, σ. 58-59.

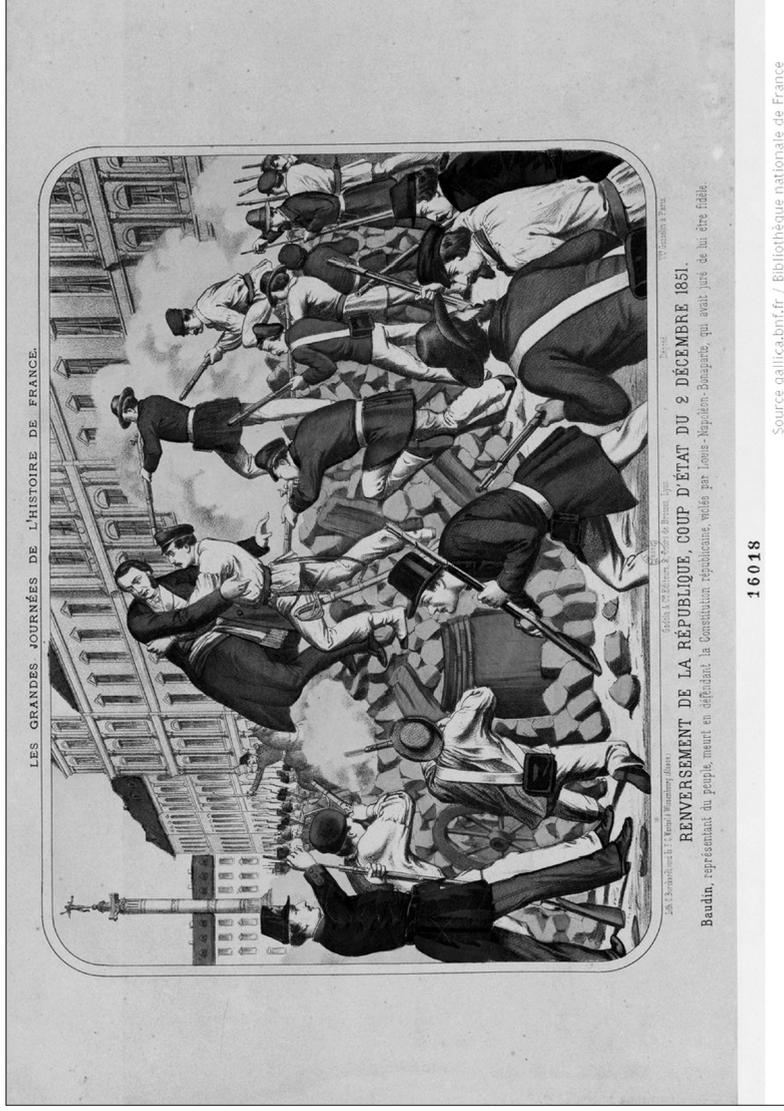
40. Τρικούπης προς Α. Λόντο, αρ. 74, 25.6./7.7.1850.

Ένας άλλος αυτόπτης μάρτυρας των λαϊκών εξεγέρσεων του Παρισιού, στην προσπάθειά του να διαφοροποιήσει την ελληνική από τη γαλλική κοινωνική πραγματικότητα, μας δίνει μια ουσιαστική ερμηνεία της σύγκρουσης ανάμεσα στους έχοντες και μη έχοντες, στο κεφάλαιο και την εργασία, παραπέμποντας, μάλιστα, στον Proudhon. Ο Σκαρλάτος Βυζάντιος, λόγιος, σημείωνε στις 6/18 Νοεμβρίου 1849 σε επιστολή του προς τον Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή: «Η ολιγαρχία των χρόνων του Μεσαίωνα αφήκε τόσον ερριζωμένας μερικές καταχρήσεις [στη Γαλλία], ώστε, εν μέσω τηλικαύτης ευημερίας, το έθνος, το πτωχόν [...] πάσχει, δυστυχεί τω όντι, είν' άθλιον: ούτε σύγκρισις μεταξύ των Ελλήνων μας και αυτών: ο Έλλην είναι τω όντι ελεύθερος, και η ευδαιμονία του εξήρτηται απ' αυτού: εν ω ο Γάλλος είναι δούλος, αυτόχρημα του Κεφαλαίου· εργάζεται δι' άλλον, διά τον κτηματίαν, διά τον πλούσιον: εργάζεται 10-12: ώρας ωσάν τον σκύλον, και λαμβάνει δύο φράγκα, εν ω ο κεφαλαιούχος κερδίζει εκ των ιδρώτων αυτού οκτώ. Ιδού η πηγή του κακού, ιδού του Proudhon η ακαταμάχητος λογική!»⁴¹

Ας δούμε τώρα τις ποικίλες αντιδράσεις που προκάλεσαν στην Ελλάδα τα όσα συνέβησαν στη Γαλλία στις 2 Δεκεμβρίου, για να συγκριθούν με αυτές του Μαυροκορδάτου. Ξεκινώ από την πιο ακραία: αμέσως μετά την άφιξη των ειδήσεων για το πραξικόπημα του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, κυκλοφόρησε στην Αθήνα μια προκήρυξη η οποία παρότρυνε τον Όθωνα να καταργήσει το συνταγματικό πολίτευμα που επιβλήθηκε με την 3η Σεπτεμβρίου του 1843. Οι σχετικές έρευνες που έκανε η αστυνομία, δεν απέδωσαν κάτι συγκεκριμένο και πάντως φαίνεται ότι η πρωτοβουλία αυτή δεν είχε απήχηση στους πολίτες ούτε φαίνεται να ενθαρρύνθηκε από παράγοντες προσκείμενους στον βασιλιά. Τα πράγματα συσκοτίστηκαν ακόμη περισσότερο από την υποψία, που αποδείχθηκε αβάσιμη, ότι μυστική εταιρεία όρκιζε μέλη για να επιχειρηθεί η τοποθέτηση στον θρόνο της Ελλάδας μέλους της ρωσικής βασιλικής οικογένειας. Δεν έλειπαν, φυσικά, κριτικές του τρόπου με τον οποίο εφαρμόστηκε το σύνταγμα του 1844, κυρίως για το πώς λειτουργούσαν η Βουλή και η Γερουσία. Μερικά άρθρα, μάλιστα, της *Εφημερίδος του Λαού* από νωρίς ζητούσαν, για τη σωτηρία της χώρας, την άμεση μεταρρύθμιση του συντάγματος, αν όχι την ανατροπή του.⁴² Και ήταν αυτή που δεν έκρυψε την ικανοποίη-

41. Βλ. Λάππας, *ό.π.*, σ. 494.

42. Η *Εφημερίς του Λαού*, με υπεύθυνο συντάκτη τον Ιω. Αντωνιάδη, είχε επανειλημμένα καταγγείλει, με αναφορές στην πολιτική του Καποδίστρια και κυρίως σε παραδείγματα από την ιστορία της αρχαίας Ελλάδας, τον τρόπο λειτουργ-

Εικ. 2: Ανατροπή της Δημοκρατίας, πραξικόπημα της 2 Δεκεμβρίου 1851. Ο Baudin, αντιπρόσωπος του λαού, πεθαίνει υπερασπιζόμενος το σύνταγμα της Δημοκρατίας, το οποίο παραβιάστηκε από τον Λουδοβίκο Βοναπάρτη που είχε ορκιστεί να είναι πιστός σ' αυτό. (Χρωμολιθογραφία, Bibliothèque nationale de France)

ησή της για το πραξικόπημα του Λουδοβίκου Βοναπάρτη: «Ο Ναπολέον έρριψε τον υπέρ των όλων κύβον, και έπραξε καλώς, διότι ούτε η βασιλική φατρία, ούτε η δημοκρατική επρότεινον ή ηδύναντο να εύρωσι λύσιν τινά των εφισταμένων εν Γαλλία δυσχερειών. Και φαίνεται μεν άρπαξ ο Ναπολέον, αλλ' ουδεμία υπήρχεν εν Γαλλία σωτηρίας ελπίς άλλη, ει μη η δικτατορία. Απ' αρχής δε της συστάσεως της δημοκρατίας εν Γαλλία, ποίον άλλο είδος Κυβερνήσεως επεκράτησεν ει μη η δικτατορία, από χειρών πολλών διελθούσα;»⁴³ Με την επιλογή, επίσης, κάποιων καταχωρίσεων από τον ξένο τύπο η *Εφημερίς του Λαού* μεταφέρει και στην Ελλάδα τους εκεί κοινωνικούς φόβους.⁴⁴

γίας του πολιτεύματος, είχε καταφερθεί βίαια κατά της Βουλής και των βουλευτών και είχε επισημάνει την άμεση ανάγκη μεταρρύθμισης. Βλ. ενδεικτικά: *Εφημερίς του Λαού*, αρ. 88, 13.12.1850: «Νομίζομεν καλόν και αναγκαίον να κοιμηθή προς ώραν το ισχύον σύνταγμα, καθώς εκοίμησεν ο Αγησίλαος της Σπάρτης τους νόμους, και ο Κυβερνήτης της Τροιζήνος το πολίτευμα» – αρ. 92, 27.12.1850: «Αλλά πρέπει να καταργηθή ολοτελώς το σύνταγμα; Όχι· διότι αδύνατον είναι να συστηθή εν Ελλάδι ισχυρά τις αυθαίρετος Κυβέρνησις. Διά τούτο ζητούμεν την μεταρρύθμισιν και όχι την κατάργησιν του πολιτεύματος του καθεστώτος. Διςχυριζόμεθα δε, ότι εάν δεν τροποποιηθή το ισχύον πολίτευμα, ο θάνατος της Ελλάδος και της βασιλείας είναι άφευκτος» – αρ. 98, 17.1.1851: «Ο Αιών θεωρεί του συντάγματος την ύπαρξιν, ως κεκτημένου τινός αγαθού κατοχήν [...] ο Αιών διςχυρίζεται και λέγει, ότι το σύνταγμα, οπωσδήποτε, είναι κτήσις αγαθή· τί δε σημαίνει αν σήμερα καταπατήται και ατιμάζεται; Αύριον, μετά παρέλευσιν ολίγου ή πολλού χρόνου, η επερχομένη γενεά θέλει το εφαρμόσει».

43. *Εφημερίς του Λαού*, αρ. 190, 5.12.1851. Εχμεταλλεύεται επίσης την ευκαιρία για να διατυπώσει μια ακόμη υποτιμητική κρίση για τους εκπροσώπους των Ελλήνων στα νομοθετικά σώματα: «Οι βουλευταί μας και οι γερουσιασταί μας, αφ' ης ήκουσαν τα γαλλικά νέα, τρέμουσι, φοβούνται μήπως κλεισθώσι τα εμπορικά των καταστήματα, τα λεγόμενα ελληνικά βουλευτήρια. Αν δεν εκλείσθησαν μέχρι τούδε, θέλουσι κλεισθή μίαν ημέραν, διότι οι εντός αυτών συμβουλευόμενοι δεν είναι ικανοί να διατηρήσωσι τας πύλας των αναπεπταμένας»: *Εφημερίς του Λαού*, αρ. 189, 1.12.1851. Στο θέμα, ωστόσο, της φήμης για τη σύνταξη αναφορών κατά του συντάγματος, ο συντάκτης τής εν λόγω εφημερίδας ισχυρίζεται ότι, αν αληθεύουν, «είναι μωροί οι νομίζοντες, ότι διά των αναφορών των δύνανται να μεταβάλωσι το πολίτευμα [...] διότι δεν υπάρχουν χείρες ισχυραί, προς υποστήριξιν της βουλήσεως, της ψήφου». Βλ. *Εφημερίς του Λαού*, αρ. 192, 12.12.1851. Εδώ και η πληροφορία ότι μετά την κυκλοφορία φημών για την εν λόγω αναφορά και μήνυση στην εισαγγελία, «χωροφύλακες περιέζωσαν μίαν οικίαν, εις ην τυχαίως ευρίσκετο ο πρώην εκδότης του Δημοκρίτου. Αίφνης όμως η πολιορκία διελύθη, διότι ώδινεν όρος και έτεκε μυν».

44. *Εφημερίς του Λαού*, αρ. 192, 12.12.1851: «Εις διαφόρους της Γαλλίας επαρχίας ο όχλος των δημοκρατικών έσφαξε τους ευγενείς και τους κτηματίας»

Στην παραπάνω προκήρυξη αναφέρονται οι διπλωματικοί αντιπρόσωποι της Γαλλίας και της Αγγλίας στην Ελλάδα και συμφωνούν για την περιορισμένη απήχυσή της.⁴⁵ Η ανακίνηση όμως του θέματος του συντάγματος έδωσε την ευκαιρία στον Γάλλο πρεσβευτή Forth Rouen, που προσπαθούσε να δώσει στον προϊστάμενό του υπουργό Εξωτερικών μια εικόνα γενικής αποδοχής στην Αθήνα των πραξικοπηματικών πρωτοβουλιών του Λουδοβίκου Βοναπάρτη,⁴⁶ να εκφράσει την προσωπική του γνώμη ότι δεν θα έπρεπε να είχαν δοθεί απότομα συνταγματικοί θεσμοί στους Έλληνες, σ' ένα κοινωνικό πλαίσιο νηπιακής μορφής που ήδη ήταν πολύ διεφθαρμένο και το οποίο ίσως εμποδίσει για πάντα μια κάθαρση.⁴⁷

– αρ. 194, 19.12.1851: «Εις την Γαλλίαν αποκατέστη η ησυχία. Οι αποστατήσαντες νομοί κατεβλήθησαν υπό του στρατού. Οι κατά των αποστατών αποσταλέντες διετάχθησαν να πολεμήσωσι, ως κατά θηρίων αγρίων. Και τω όντι πολλά έπραξαν άγρια και θηριώδη οι αποστάται, εν οίς και γυναίκες πολλάί [...]. Οι αποστάται ανήκουσιν εις την φατρίαν των λεγομένων σοσιαλιστών, οίτινες δόγμα έχουσι την διανομήν των υπαρχόντων και την κοινοκτημοσύνην».

45. Forth Rouen προς de Turgot, αρ. 59, 15/27.12.1851: Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Correspondance Politique. Grèce (στο εξής C.P./Grèce), φάκ. 56· Wyse προς Palmerston, εμπιστευτικό, 3.1.1852: Public Record Office. Foreign Office (F.O.) 32 (= General Correspondence, Greece), φάκ. 198. (Το υλικό της C.P./Grèce και του F.O./32 βρίσκονται σε μικροταινίες στο KEINE της Ακαδημίας Αθηνών). Βλ. και τις εκθέσεις του Wyse προς Palmerston, αρ. 8, 17.1.1852 και αρ. 32, 14.3.1852: F.O. 32/198. Με την ευκαιρία αυτή σημειώνει ότι κάποιες εφημερίδες, και κατονομάζει την *Εφημερίδα του Λαού*, ανοιχτά υποστηρίζουν την κατάργηση του συντάγματος και την επάνοδο στην αποκλειστική εξουσία του βασιλιά, «αλλά τα επιχειρήματά τους δεν φαίνεται να έχουν ιδιαίτερη απήχυση στο κοινό».

46. Forth Rouen προς de Turgot, αρ. 60, 18/30.12.1851: C.P./Grèce, φάκ. 56: Τα όσα συνέβησαν στη Γαλλία «έγιναν δεκτά με χαρά, και ενώ επιβάλλουν σιωπή στους κακόβουλους ανασκευάζοντας τις ψευδείς φήμες που επιχειρούν να θέσουν σε κυκλοφορία, δίνουν συγχρόνως κουράγιο στους έντιμους ανθρώπους που είχαν αρχίσει να φοβούνται τη δοκιμασία του 1852». Η είδηση, μάλιστα, ότι μια τεράστια πλειοψηφία των Γάλλων εκφράστηκε με δημοψήφισμα υπέρ του Προέδρου, έγινε, κατά τον πρεσβευτή, δεκτή στην Αθήνα με μεγάλη ικανοποίηση, γιατί «αντιλαμβάνονται ότι η ησυχία της Ευρώπης, και αυτή ιδιαίτερα της Ελλάδας, συνδέονται με την πλήρη επιτυχία των γεγονότων της 2ας Δεκεμβρίου».

47. Στο ίδιο (χρησιμοποιούνται οι λέξεις *berceau*, *impur*, *épuration*), όπου επί πλέον ο Forth Rouen σημειώνει: «Είναι αμφίβολο αν υπάρχουν τρόποι βελτίωσης τη στιγμή που το κακό έγινε. Η νέα γενιά δυστυχώς δεν είναι καλύτερη, ίσως λιγότερο καλή και από αυτήν που είχε το θάρρος να αποσείσει τον τουρκικό ζυγό, αλλά όμως διατήρησε από αυτόν τον ζυγό τα ήθη και τις συνήθειες που οι αντιπροσωπευτικοί θεσμοί δεν μπόρεσαν καθόλου να εξαλείψουν».

Την αντίθεσή τους στην ανατροπή του συντάγματος της Γαλλικής Δημοκρατίας θα εκφράσουν οι δύο σημαντικότερες εφημερίδες της πρωτεύουσας. Αναλαμβάνουν την υπεράσπιση των συνταγματικών ελευθεριών και με την ευκαιρία αυτή εκφράζουν, σε μεγάλο βαθμό, τις πεποιθήσεις πολλών συμπολιτών τους που είχαν ακόμη πρόσφατες τις αναμνήσεις από τα γεγονότα της 3ης Σεπτεμβρίου, και αρκετοί μάλιστα, οι πιο ηλικιωμένοι, από τα συντάγματα του 1821.

Η φιλελεύθερη εφημερίδα *Αθηνά* του Εμμ. Αντωνιάδη θα δημοσιεύει ανελλιπώς και αναλυτικά πολλές σχετικές ανταποκρίσεις ξένων εφημερίδων, όπου δίπλα στις πληροφοριακές ειδήσεις καταχωρίζονται και τα επικριτικά σχόλια για το πραξικόπημα: «Αι ωνηταί ψήφοι των στρατιωτών δεν στερεώνουσι θρόνους. Η επανάστασις ήρξατο και εντός ολίγου ο άρπαξ θέλει τιμωρηθή επαξίως των πράξεών του». Ἡ αλλού: «Ἐτόλμησε να καταστρέψη τους θεσμούς της πατρίδος του και να παύση τα δικαιώματα τριάκοντα εκατομμυρίων πολιτών χωρίς να έχη ουδεμίαν πρόφασιν δυναμένην να δικαιολογήση την βιαιοπραγίαν του, και διά συμμοριών ενόπλων και μισθωτών στρατιωτών ήρπασε την ανωτάτην εξουσίαν της πατρίδος του». ⁴⁸ Σχόλιο του ίδιου του εκδότη εντόπισα μόνον ένα: «Το τόλμημα του Ναπολέοντος θεώρησε κατ' αρχάς με αδιαφορίαν ο λαός, ακολούθως όμως εννοήσας τους φιλαρχικούς και απονενοημένους σκοπούς του ήρχισε να συλλογίζεται». ⁴⁹

Κατηγορηματικά επικριτική είναι μια εφημερίδα που συνήθως κατατάσσεται στους συντηρητικούς κύκλους. Ο εκδότης Ιωάννης Φιλήμων γράφει στον *Αιών*: «Λυπηρόν είναι αναντιρρήτως να βλέπη τις εμπαιζομένην τοιουτοτρόπως κοινωνίαν ολόκληρον. Λυπηρόν να βλέπη τις την Δικαιοσύνην εξηρητημένην από του αυθαιρέτου και της βίας [...]. Επί κεφαλής της Γαλλίας υπάρχει Κυβέρνησις παράνομος, Κυβέρνησις την γέννησίν της έχουσαν εις την βίαν». ⁵⁰ Αλλού επισημαίνει ότι κανείς δεν θα μπορούσε να πιστέψει ότι και στη Γαλλία θα επικρατούσε η επιορκία και η βία, οι οποίες είχαν εφαρμοστεί νωρίτερα στη Ρώμη, τη Βιέννη, τη Νεάπολη, την Τοσκάνη και αλλού. Και προβαίνει στην ενδιαφέρουσα σύγκριση του 1848 με το 1851: «Οποία τω όντι φορά πραγμάτων, παρουσιάζουσα εν ολίγω διαστήματι χρόνου τω μεν 1848 τον λόγον και το δικαίωμα του Ημείς, τω δε 1851 το ξίφος και το δικαίωμα του Εγώ!». ⁵¹

48. *Αθηνά*, αρ. 1825, 17.12.1851.

49. *Αθηνά*, αρ. 1821, 6.12.1851.

50. *Αιών*, αρ. 1217, 12.12.1851.

51. Στο ίδιο.

Στην Ερμούπολη της Σύρου, το σπουδαιότερο οικονομικό κέντρο της χώρας την εποχή αυτή, η επιθυμία για τη διατήρηση της πολιτικής ηρεμίας, έστω και με αυταρχικά μέτρα, φαίνεται να έχει για πολλούς προτεραιότητα, αφού εξασφαλίζει μια βασική προϋπόθεση για την ομαλή διεξαγωγή του εμπορίου. Η εφημερίδα *Ο Αίολος*, αφού στην αρχή καταχώρισε ειδήσεις από ποικίλες ευρωπαϊκές εφημερίδες, όπου και άκρωσ επικριτικά σχόλια για τον Λουδοβίκο Βοναπάρτη,⁵² στο κύριο άρθρο της 29ης Δεκεμβρίου 1851 ο συντάκτης του, ο Ν. Βαρβαρέσος, καταθέτει την προσωπική του άποψη για τα όσα συνέβησαν, η οποία, όπως σημειώνει, εκφράζει τα φρονήματα «της εμπορικότερας πόλεως της Ελλάδος». Σύμφωνα μ' αυτόν, «το πολιτικόν τόλμημα του Πρίγκιπος Ναπολέοντος εθεωρήθη ενταύθα υπό του εμπορικού Κόσμου ως φερέγγυον ευτυχούς μέλλοντος, ενώ προ του τολμήματος αυτού οι έμποροι διετέλουν υπό το κράτος του φόβου και της ανησυχίας». Και όταν είδαν στις εφημερίδες τα αυστηρά και συνετά μέτρα που η γαλλική Κυβέρνηση πήρε κατά των αναρχικών και οχλαγωγών, που ως άλλοι Βάνδαλοι ήθελαν να καταστρέψουν τη φωτισμένη Γαλλία και όλον τον εξευγενισμένο κόσμο, τότε η αρχική ευνοϊκή διάθεση μεταβλήθηκε σε ενθουσιασμό.⁵³ Αποτελεί ειρωνεία ότι και ο αυτοκράτορας της Ρωσίας με ιδιόγραφη επιστολή του συνεχάρη τον Λουδοβίκο Ναπολέοντα, γιατί με τη «μεγάλη πράξη» της 2ας Δεκεμβρίου έσωσε τον πολιτισμό.⁵⁴

Μια άλλη εφημερίδα της Ερμούπολης, *Η Ένωσις*, με συντάκτη τον Δημήτριο Μελισταγή, θα δώσει μια πιο σύνθετη εικόνα: θα παρουσιάσει, αντλώντας προφανώς από ξένες εφημερίδες, το κίνημα του Λουδοβίκου Βοναπάρτη με σαφή συμπάθεια για τους «μαχομένους υπέρ της Δημοκρατίας»,⁵⁵ αλλά με αφορμή τα γεγονότα αυτά θα επανέλθει στην άποψή

52. Βλ. μεταξύ άλλων: «το βέβαιον είναι ότι η Δημοκρατία ταξιδεύει μακράν της Γαλλίας ήδη»: *Ο Αίολος*, αρ. 383, 8.12.1851.

53. *Ο Αίολος*, αρ. 385-386, 29.12.1851.

54. *Αθηνά*, αρ. 1830, 5.1.1852.

55. *Η Ένωσις*, αρ. 27, 12.12.1851: «Την 3, 4 και 5 Δεκεμβρίου, οι φιλελεύθεροι Βουλευταί και μέρος του λαού, απεφάσισαν ν' αντισταθώσι ενόπλιως κατά της φιλοδοξίας του νέου Κατιλίνα, διό υψώσαντες προχώματα εν ονόματι της Δημοκρατίας και της ελευθερίας ήρχισαν την μάχην· αλλ' ο ηρωισμός των απέβη ανίκανος απέναντι πολυπληθούς στρατού. Η μάχη αύτη διαρκέσασα επί δύο ημέρας έλαβεν ευτυχές τέλος υπέρ των Βοναπαρτιστών, και οι διά προχωμάτων μαχόμενοι έπεσαν θύματα της φιλοπατρίας και του ηρωισμού των, σπερούμενοι πολεμοφοδίων, έτεροι δε τούτων συλληφθέντες ερρίφθησαν εις τας φυλακάς. Ο στρατός, όργανον τυφλών των αρχηγών του, υπερίσχυσεν [...] η πόλις των Παρισίων εφησυχάζει υπό τον τρόπον του δεσποτισμού. Ο πλείστος λαός μετά φρίκης ανέγνωσε την [...] στεψίφρονα

της ότι τα δεινά της Ελλάδας προέρχονται από τη «γενική ψηφοφορία», δηλαδή το δικαίωμα σε όλους σχεδόν του ενήλικες άνδρες του ψηφίζουν. Προτείνει να τεθούν ως προϋποθέσεις για το δικαίωμα αυτό η κτηματική περιουσία και η μόρφωση.⁵⁶ Και σαν παράδειγμα φέρει τη Γαλλία που «ηθδαιμόνει υπό την συνταγματικήν του Φιλίππου μοναρχίαν» και την Αγγλία η οποία «προάγεται ευτυχούσα υπό του συνταγματικού συστήματος, αλλά μόλις επ' εσχάτων εξέτεινε επί ολίγον το πολύτιμον εκλογικόν δικαίωμα».⁵⁷

Μένουν πολλά ακόμη να διερευνηθούν για να ενταχθούν πιο οργανικά οι απόψεις του Μαυροκορδάτου στις κοινωνικές και ιδεολογικές πραγματικότητες του Ελληνισμού της τότε περιόδου. Θα μπορούσε, ωστόσο, να υποστηριχθεί ότι ενώ οι περισσότεροι Έλληνες επικριτές των πραξικοπηματικών ενεργειών του Λουδοβίκου Βοναπάρτη στηρίζουν την αντίθεσή τους κυρίως στην ανατροπή των συνταγματικών θεσμών, στην πολιτική διάσταση του ζητήματος, ο Μαυροκορδάτος, ο σπουδαιότερος εκφραστής των Ελλήνων αστών θα τολμούσε να πει κανείς, με άμεση εμπειρία των κοινωνικών αλλαγών που κυφορούνται στη Δυτική Ευρώπη –είχε διατελέσει πρεσβευτής στο Μόναχο, Βερολίνο και Λονδίνο πριν βρεθεί στο καμίνι των επαναστατικών ανατροπών του Παρισιού– ερμηνεύει τα συμβαίνοντα, αυτός πιο ξεκάθαρα από άλλους, όχι με πολιτική αλλά με κοινωνική ματιά, από τη μεριά δηλαδή της αστικής τάξης που βλέπει να κινδυνεύει η πρωτοκαθεδρία της. Και ναι μεν ο κίνδυνος αυτός δεν είναι ακόμη επίκαιρος στην Ελλάδα, ωστόσο ο ίδιος νιώθει, ευρισκόμενος, μάλιστα, στο Παρίσι μέσα σε ισχυρά αστικά περιβάλλοντα, αλληλέγγυος με τους Γάλλους αστούς και σπεύδει να θυσιάσει τις συνταγματικές του αρχές για τις οποίες είχε παλαιότερα ακόμη και πολεμήσει, μπρος στον κίνδυνο να ανατραπεί η εγκαθιδρυμένη κοινωνική ιεραρχία με όλα τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά φαινόμενα που την χαρακτηρίζαν.

προκήρξιν του Ναπολέοντος [...]. Ίσως η νέα αύτη δευτέρα του Δεκεμβρίου οιωνίζεται ομοίως [με τον Μεγάλο Ναπολέοντα] επιτυχίας εις τον μικρόν Ναπολέοντα».

56. *Η Ένωσις*, αρ. 26, 5.12.1851: «Ας το ομολογήσωμεν εν απaráχω και ψυχρά λογική, ότι εις την τύρβην και κραιπάλην ψηφοφόρου όχλου οφείλει κατά μέγα μέρος η Ελληνική κοινωνία τας υπάρχούσας κοινωνικάς δυστυχίας». Να αποκλειστούν οι «μη συνδεόμενοι ούτε δι' ηθικής, ούτε δι' υλικής, ούτε διά πνευματικής τιнос αξίας».

57. *Η Ένωσις*, αρ. 28, 19.12.1851.

RÉSUMÉ

Christos Loukos, *Un Grec à Paris approuve le 18 Brumaire de Louis Bonaparte*

En premier lieu, on fait une introduction aux événements qui ont marqué une longue période, inaugurée par la révolution de février 1848 et l'avènement du Second Empire, qui aboutit finalement à la répression de l'insurrection de juin, à la présidence de Louis-Bonaparte, et, malgré les réactions de l'Assemblée, à la presque toute-puissance du nouveau président, jusque le coup d'état du 2 décembre 1851.

Ensuite on examine comment Alexandre Mavrocordatos, ambassadeur de Grèce à Paris, a suivi et jugé, dès la fin de 1850, ces événements, en tenant au courant le Gouvernement grec. On présente surtout ses analyses politiques et ses réactions concernant les débats du Président avec ses adversaires politiques, les idéologies et les motivations créées au sein de l'Assemblée, ainsi que les confrontations sociales.

On montre que Mavrocordatos, face à l'éventualité d'un renversement social par les socialistes, justifie presque toujours les mesures de répression gouvernementale et approuve le renforcement des pouvoirs du Président. Enfin il défend le coup d'état et le présente comme nécessaire à la sauvegarde de la France et de l'Europe entière.

Dans un effort d'intégrer la pensée de Mavrocordatos dans le contexte grec, on présente surtout les réactions principales de la presse d'Athènes et d'Hermoupolis concernant le coup d'état. On soutient que Mavrocordatos, bien plus que ses compatriotes, était tout à fait persuadé que le véritable péril de l'agitation de 1848 n'était pas le changement du caractère du régime politique (constitutionnel ou pas) mais la mise en doute de la hiérarchie sociale qui menaçât la prépondérance de la haute bourgeoisie.